

KÖNYVESPOLC

A régi Magyarország képeslapokon

A századforduló egykori Magyarországa területéről, életéről, településeiről és lakóiról sokan és sokféle megközelítésben írtak már. Tanulmányok, szociográfiák, életrajzok és emlékkönyvek lapjain elevenednek meg ez a sokszínű, soknemzetiségű, ezeréves államalakulat, amely egy elveszett háború után parcellázódott szét a jelenleg is létező utódállamai között. A második világháború után évtizedekig néma csend, ellenséges elutasítás, elhallgatás vagy a proletár internacionalizmus emlegetése helyettesítette közös gyökereink feltárását, objektív megközelítését. Ez a helyzet csak lassan változik, leginkább nálunk tapasztalható elmozdulás a holtponton. Igaz, a trianoni, majd a második világháború utáni döntések is a magyar nyelvűeket érintették leginkább hátrányosan. Ma azonban már elmondható, hogy létezik egy határainkon túli terület, amelynek magyar és nem magyar népsége ezer szállal kapcsolódik egymáshoz és hozzánk, a mai Magyarország területén élőkhez. Közös volt egykor az építészetünk, kultúránk és mindennapi létünk egyaránt.

Nívós és egyben elgondolkodtató album jelent meg 2003 karácsonya előtt. „A régi Magyarország képeslapokon” címet viselő kötet fotói, rajzai betekintést adnak eleink képeslapjainak pillanatképpé dermedt múltjába. A kötetben minden képeslap mellett egy-egy odaillő irodalmi idézet eleveníti fel neves íróink, költőink emlékeit, benyomásait, hangulatát, érzelmeit. Arany János, Berzsenyi Dániel, Weöres Sándor, Devecseri Gábor, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezso, Szerb Antal, Ady Endre, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Somlyó Zoltán, Jókai Mór, Karinthy Frigyes és mások gondolatai sorakoznak a képek alatt és mellett – válogatásuk Domokos Mátyás lelkiismeretes munkáját dicséri. Budapest, Dunántúl, Kisalföld, a Felvidék, Erdély, az Alföld, Bánát és a Tengeremlék sorakozik az albumban, azaz a főváros és egykori nagy földrajzi egységeink szerint csoportosította az anyagot a kötet szerkesztője, Környei Anikó.

Az első levelezőlap atyjának talán egy francia kisváros papírkereskedőjét, Leon Besnardeau-t tekinthetjük, aki az 1870-1871-es porosz-francia háború idején egy közelükben állomásozó ezred emblémáját nyomtatta kartonlapokra. Más a helyzet az illusztrált levelezőlapoknál, vagyis a képeslapoknál. Ezeknél az elsőség nem dönthető el, sokan versenyeznek érte. A XIX. század végére mindenesetre kialakult egy ma is ismert forma: a képeslap egyik oldalára került a fotó, a rajz vagy a grafika, másik oldalára a szöveg és a postabélyeg.

Száz évvel ezelőtt minden magára valamit is adó magyarországi településen árulták a helyi nevezetességeket népszerűsítő képeslapokat. Déd-

szüleink hétköznapijainak e beszédes emlékei ma már történelmi múltunk tanúi, a helytörténet, építészettörténet, viselettörténet megbecsült relikviái.

Ilyennek tekinthető teljes egészében az Osiris Kiadó albuma, amely a Széchenyi Könyvtár anyagából kiválogatott képeslapokat tesz közkinccsé. Nyolcszáz színes, vagy színezett képeslapját a Széchenyi Könyvtár dobozaiban rejtőző sok tízezernyi lapból válogatták. Kötetünk végén képjegyzék áll – ennek alapján kaphatunk részletes tájékoztatást egy-egy képeslap nacionáljáról (témája, kiadója, állapota, bélyegzés időpontja).

Budapestről 93 korabeli képeslapban gyönyörködhetünk. Az egykori Erzsébet-hídtól a Rákóczi út néhai kedélyes sörözőjéig vezet a széles skála. Többségük a pesti és budai történelmi városmagok nevezetességeit mutatja be, de találkozhatunk kispesti, kőbányai, rákoscsabai és nagytétényi képekkel is.

Egyik fővárosi képeslap az egykori „Rákóczyút” és a Nemzeti Színház emlékét idézi fel – 1910-ben készítette a Magyar Sokszorosító Műipar Rt. Mellette Kosztolányi Dezso „Pesti képeskönyve” című írása egy részletét olvashatjuk: „Az tapasztalom, hogy a Belvárosban sétálni egyáltalán nem fáradtság. Itt megszűnnek a természetten könyörtelen törvényei... Nem járunk, csak szállunk, csapongunk, ide-oda kóválygunk, boltról boltra, utcáról utcára, a múlt édes légkörében. Amikor halálosan el vagyok csigázva, s más kerületekben föltétlenül kocsira szállnék, és egy lépést sem tudnék tenni, itt kilométereket gyalogolok önfelmeden, mert valami visz és röpit. A Duna-parton megannyi ismerősnek köszönök, de ott vannak mögöttük és fölöttük a múlt szellemei is, akik hajdan szintén itt sétálgattak. Kisfaludy Károly, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor is.”

A Dunántúl 164 képeslappal szerepel, Párkánytól Kismartonig bezáróan. Egyiküket, a pécsi takerékpénztári palotát és az előtte fekvő, étellel teli tereget megőrző képeslapot ismeretlen kiadó készítette, 1916-ban postázták. Az albumban Bárdosi Németh János „A pécsi Dóm téren sétálgatva” című verse kíséri:

*E verssel én is feléd köszönök,
Poétád volt már püspök, más szelíd pap,
Én köszönöm a néma örömet,
Mit tereiden a csöndes séta ad.
Sok vívódást, hogy róttam útjaid,
Magányos, árva, bús perceimet,
A lombusogást, madárdalt, amit
Az ősz adhat, míg a lomb pereg.
De a szikrázó szép vasárnapot,
A harangzúgást és a népeket,
Az éneket, mit kórusod adott,
S a szerelmeit, ha este nézeget.*

A kisalföldi régió egyik győri képeslapján a Rába-híd látványát uralmódik. 1902-ben adták postára, kiadója ma is ismeretlen. Alatta Weöres Sándor 1931. február 11-i keltű levélrészlete, amelyet Székely László teológiai tanárnak, papköltőnek küldött: „... Főtisztelendő Úr, az iskolai eredményeim után érdeklődik: arról jobb volna beszélni. Háromból buktam meg éppen – azzal vigasztalom magamat: három a magyar igazság és egy a ráadás. A magyar igazság tündöklő triumvirátusát az algebra, fizika és ábrázoló képezik, a ráadás pedig történelemből a csillagos hármast, hogy a háromlábú macskának farka is legyen. Azon kívül felév őta kaptam egy harmadfokú magaviseletit dicséretet, így „szabályszerű” a magaviseletem... Az ok különben az volt, hogy odébálltam a tornaóráról és rajtszíptek... Ami Szombathelyen hiányzott nekem, a korabeliek társasága és barátságja, az itt megvan, de itt meg hiányzik az, amit ott nem nélkülöztem: Főtisztelendő Úr, Pável Gusztó bácsi és mások atyai barátságát határozottan megsínylem.”

A Felvidékről származik az album legtöbb közzölt képeslapja, Magasfalvától Nagybányáig 228 lappal van jelen a kötetben. Egyikük az eperjesi Rákóczi-házát ábrázolja – 1910 körül a Stehr-féle könyvkereskedés csináltatta. És rögtön mellette Petőfi Sándor „Úti jegyzetek”-éből egy részlet: „Eperjes azok egyike, ahol első pillanatban otthon voltam. Tudj’Isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes, csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű. Olyan, mint egy életteljes fiatal menyecske. Hát még a tájéka! Magyarországon nem sok szebb lehet. Kora reggelként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő Táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúit ordítottak e mártírvárosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, mely gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert akkor jött meg a természet anyja, a gondos tavasz, és öltöztette meztelen gyermekét szép, új, tarka köntösbe. Tiszta időben északnyugatról magyar bércek vállai fölött a Tatra hófedet csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán kis homloka.”

Erdélyt 96 képeslapon keresztül ismerhetjük meg. Az egyik kolozsvári lap a „Mátyástér, Státuspaloták” feliratot viseli. Ez ma is Kolozsvár főtere, a státuspaloták pedig a néhai erdélyi arisztokrácia téli lakóhelyei voltak. A képeslap képes felén a „Kedves Péter bácsi!”-nak kívánt sok boldog névnapot Legényke és Erzsike. Kiadója ennek is ismeretlen, 1905. február 22-én adták postára. A megkapó hangulatú lap alatt Hunyadi Sándor „Családi album” című írásának részletével ismerkedhetünk: „A Fő tér sarkán állottunk. Kemény, tiszta hidegben teljesen kék ég üvegfenyvei alatt. A gyönyörű templomon, a nagy tér közepén Mátyás király fekete, vasszobra és körösörög a régi házakon mindenütt vastag, fehér hóréteg hermelin díszítése, ami a járda szélén tornyokba kapart kőtorlaszokkal együtt egészen oroszországi jelleget adott

a városnak. Oroszországi jelleget és tündéri jelleget. Volt valami tündéri, csillagó, becsületés és vidám a pirosra csipett arcokon, melyek mosolygva bukkantak föl a fekete báránnybőr süvegek alatt. Az emberek járásában is volt valami derülten tapintatos, meleg vonás...”

És az Alföld – 104 képeslap tárja elének a Petőfi által annyira szeretett régiót. A szabadkai városházáról készült fotó a Heumann Mór Kiadó megbízásából készült, a képeslapot 1913-ban használták fel. Mellette Csáth Géza „Tilos!”-ából rejlik egy idézet: „Az idén, amikor először megfürödtem Palicson a szabadban, egy furcsa újítást pillantottam meg. A móló végénél lévő fakerítésre valaki egy fatáblát akasztott, amely a következőképpen szóznokol:

TILOS A MÓLÓN A MÓLÓ
VONALÁN TÚL
A NŐI FÜRDŐ FELÉ ÚSZNI
VAGY CSOLNAKÁZNI!
RENDŐRKAPITÁNYSÁG

Eolvastam a jeles fogalmazványt egyszer. Eolvastam kétszer. Eolvastam háromszor. Az után próbáltam megfejteni, hogy ugyan miért akasztották ki ezt a hirdetőmenyt... S rögtön úgy okoskodtam, hogy különösen Palics a pangó evező- és úszósporthoz fogja nagymértékben föllendíteni. Nevezetesen sarkallni fogja az aranyifjúságot nagyobb úszó és csónakkirándulásokra, melyek számításom szerint ezután kizárólag a tónak a női fürdő felé eső terjedelmes részére fognak kiterjedni.”

Ezek a képeslapok több mint fényképek! A régi Magyarország települései elevenítődnek fel előttünk, irodalmár elődeink néhol magasztos, néhol emberi, néhol gyönyörű gondolataival kísérve. Ezek a képek és idézetek mélységesen emberiek! Amilyenek egykor elődeink voltak, és amilyenek – ha néha titkoljuk is ezt – mi is vagyunk.

Igaz, a múltbeli pillanatképek jórészt csak emlékeinkben, elfeledett írásokban, tárlókban rejtőzködő képeslapokon és e könyv lapjain élnek már csupán. A több évszázados városi, kisvárosi fejlődés, a sokszínű, soknemzetiségű kultúrát a Kárpát-medencében felváltotta a nemzetállamok ideája, az egy nemzet – egy nyelv deklarálása. A nagy szerencsejéjétekos, az idő tette torzóvá is egyben ezeket az utódállamokat, saját nemzeti gondolataik veszteséivé. A könyvben szereplő egykori városok és irodalmi idézetek is emlékek csupán. Az albumból tükröződő egykori világot már végleg a múlt homálya borítja, felelevenítésére esélyünk sincs – szomorú valóság ez. Elődeinknek így állítottak emléket a kötet szerkesztői. Sajátos mementói, melyek minden lapján a közös múlt, közös tanulsága kísért: más dolog ágyban, párnák közt békésen elhunyni, és más élve eltemettetni.

Gábor Tibor

KRISTÓ GYULA:

Fejezetek az Alföld középkori történetéből

A korszakos jelentőségű Dél-alföldi Évszázadok sorozat 20. köteteként látott napvilágot Kristó Gyula válogatott tanulmányainak gyűjteménye, amely 33' esztendő terméséből szülemelt. Mire ezek a sorok napvilágot látnak, már több mint fél esztendeje lesz, hogy írjuk nincs közöttünk. Emlékszem, az 1960-as évek második felében, amikor egyetemre jártam, és valamelyik téma kapcsán szóba került Kristó Gyula neve, egyik kitűnő tanárom úgy beszélt róla, mint súlyosan beteg emberről. S ez a valóban már akkor beteg ember szívós akaratával még négy évtizedet tudott eltölteni megfeszített munkával, s kötetek tucatjait tette le az asztalra, s kialakította az ország egyetlen középkorász-képző műhelyét Szegeden. Pedig azt hittemnk, hogy a középkor-kutatást igazán magas szinten csak a fővárosban lehet művelni. Hiszen ott a Magyar Országos Levéltár, ott vannak a legjobb szakkönyvtárak, a nagy múzeumok. Ezekhez képest bármely más vidéki város kutatóinak helyzete „reménytelen”. Kristó Gyula (és tanítványi köre) alaposan rációlt erre a balvélekedésre. Szegedhez kötődve az utóbbi évtizedekben szinte több középkorral kapcsolatos kiadvány jelent meg, mint a fővárosi kiadóknak, egyetemeknek, tudományos intézeteknek gondozásában. Ez sem akármekkora szervezési munkát igényelt. Főleg ha hozzátesszük, hogy a középkor kutatásának az oklevelek és egyéb írásos források szisztematikusan feltárásán alapuló módja korántsem annyira látványosan és könnyen „eladható”, mint más kutatási irányok.

A kötetbe sorolt tanulmányok azt bizonyítják, hogy Kristó Gyulát nem csupán az országos történelmi kérdések foglalkoztatták, hanem szűkebb hazája, az Alföld (s főleg a Dél-Alföld) középkorának kérdései is. Ez a régió különösen azért teszi próbára a középkor kutatójának tudását, mert rendkívül kevés a megmaradt írásos forrás. Ez tág teret ad a történetírói rekonstrukciónak, a „fantáziának”, a „megérezéseknek” vagy „beleérezéseknek”. Kristó Gyula rendkívül fegyelmezett ember volt (erre nevelte tanítványait is), s erősen kordában tartotta tudói fantáziáját. Csak addig „kalandoztak el” gondolatai, amíg a források engedték. Tetszetős, sziporkázó elméletek gyártása mindennél meszebb állt tőle.

Az 1970-es években kezdődtek Kristó Gyula irányításával Szeged nagy monográfiájának munkálatai, s ezzel mintegy párhuzamosan több kisebb település történetének feldolgozása, is megjelent. Kristó ezeknek tapasztalatai kapcsán vetette fel a helytörténetírás feladatait, eddigi programjait, foglalkozott, annak főbb módszertani kérdéseivel. Mindezt nem általánosságban tette, hanem szorosban hozzákötve Szeged monográfiájának szervezési munkálataihoz.

1988-ban az induló Szeged folyóirat kapcsán még bizonytalan volt abban, hogy képes lesz-e a

város azt olyan hűségesen eltartani, mint a „leghűségesebb város” a Soproni Szemlé. Azóta már másfél évtized is eltelt, s a tények bizonyítják, a Szeged című folyóirat életképes, népszerű, országosan szinte egyedülálló szintet képviselő, kitűnően szerkesztett orgánus.

Finom elemzést olvashatunk Pusztaszer anonymsi tudósításáról, arról, lehet-e alapja a „széri gyűlés” hagyományának, s valóban Ond és Ete véreből eredeztethető-e a Bár-Kalán nemzetség.

Nyíregyháza nevének kapcsán felveti, hogy feltétlenül egy tatárjárás előtt templommal rendelkező, s a hadjárat során elpusztult település léte utalna – a Nyíregyháza helynév. A Várad Regesztrum „Nyr” (Nyír) névalakjai valószínűleg nem falura, hanem tájra (ma: Nyírség) vonatkozhatnak.

Szeged nevének magyarázata kapcsán a város eredetét kutatja, figyelembe véve mind az írott forrásokat, mind a régészeti leleteket. Már a XI. században királyi sólerakat lehetett a mai Szeged térségében, mindazonáltal még nem számított központi helynek. Bács vármegyéhez tartozhatott, egyházi tekintetben a bácsi egyházmegyéhez, noha sokkal közelebb feküdt Csanádnhoz. A miérte is megadja a lehetséges választ. Csak a tatárjárás körüli időkből kerülhetett Szeged Csongrád vármegyéhez. Foglalkozott Szeged hospeskváltságlevelének keltezésével is. Valószínűsíti, hogy a szegedi telepések 1244-ben vagy 1247-ben kaphattak IV. Béla királytól kiváltságlevelüket.

Tápé monográfiájában jelent meg eredetileg a következő tanulmány, amely a honfoglalástól a XVI. századig tartó időszak történetét tekinti át. Ebben példát ad arra, hogyan lehet kis számú okleveles forrás alapján is plasztikus képet rajzolni egy település régmúltjáról:

Békéscsaba monográfiájából való a következő tanulmány, amely a XI. századtól 1560-as évekig terjedő időszakról ad képet. Tartalmazza nem csupán a település történetét, hanem kitekintést ad a környező területekre is. Egész sor új megállapítása alapvetően új megvilágításba helyezi a régió múltját.

Vészto monográfiája középkori részének megírásával is Kristó Gyulát bízták meg. Ennek kapcsán szinte az egész Sárrétről is áttekintést ad, kiindulva, a földrajzi viszonyokból, rátérve az állam- és egyházzervezés (esperességek), egyes kérdéseire, majd a gazdálkodásra. Összefoglalja azt a keveset, amit Csolt monostorról tudni lehet. Megjegyezzük: a tatárjárásra vonatkozó szájhagyomány aligha vonatkozhat a XIII. századra, inkább a XVII. századi tatár portyák emlékeit örzi.

Kalocsa kapcsán mindenekelőtt arra keresi a választ, hogyan alakulhatott ki Esztergom mellett egy másik érsekség is. Megpróbálja összefüggésbe hozni a fekete illetve a fehér magyarokra vonatkozó nézetekkel. Elemzi az érsekség sorsának alakulását az Árpád-korban. 1090 tájától csaknem a XII. század végéig Bács lett a kalocsai érsekek székhelye.

lye. A XIII. században rendeződött a kettősség. Földrajzi szempontból Kalocsa a külvilágtól meglehetősen elzártságú település lehetett, ami minden bizonnyal kedvezőtlenül hatott fejlődésére. Összehasonlítva, hogy az egyházmegyei székhelyeken milyen egyházi intézmények voltak a XIII-XIV. században. Koldulórendi kolostorok csupán Kalocsán és Csanádon nem épültek. Bácsnak viszont volt ferences rendháza. 1526 előtt a település-fejlettségi mutatók szerint Kalocsa nagyjából egy szinten volt Solttal, Halassal, Bajával, Patajjal (sőt azok némileg meg is előzték!). Kutatásait úgy összegzi, hogy a középkorban Kalocsát semmiképpen sem sorolhatjuk a városok közé.

Kristó Gyula Györffy György kutatásait folytatva, majd azokat meghaladva, a középkori vármegegyék történetének legnagyobb ívű összefoglalását alkotta meg. Egy Alföldről szóló ismeretterjesztő mű számára írta meg eredetileg az alföldi megyék kialakulását összefoglaló tanulmányát. Térkép-vázlatokon mutatja be a korai egyházmegyéket, majd a XI., XII. és XIV. századi megyehatárokat. Két megye (Békés és Csongrád) középkori történetét részletesebben, külön tanulmányokban is feldolgozta.

A dél-alföldi régió helyét is meghatározta a középkori Magyarország rendszerében. Kifejti ennek kapcsán, hogy a magyar történeti irodalom közjogi területek múltját kutatja, hiányoznak a regionális történeti összefoglalások, amire pedig kitűnő európai példák vannak (pl. a francia G. Duby stb.).

Régiók a középkori Alföldön című tanulmány itt jelenik meg először nyomtatásban. Kubinyi András kutatásait hasznosítva térképen ábrázolta az Alföld és környéke jelentősebb városait és azok vonzáskörzetét, meghatározva így a régióközpontokat.

A tanulmánykötetet a Csongrád Megyei Levéltár jelentette meg, Blazovich László szerkesztésében. Ő volt az, aki a Honismeret szerkesztő bizottságának kihelyezett ülésén, a szegedi levéltári központban meleg szavakkal emlékezett meg Kristó Gyuláról, akinek egyik első tanítványa volt. Szegeden az egyetem, a levéltár, a múzeum és a Somogyi Könyvtár jó együttműködésének köszönhetően olyan kutató központ alakult ki, amely országosan is mintaszerű. Blazovich László személye és a Kristó Gyula köré szerveződött tudományos kör többi tagja a biztosíték arra, hogy a munka a továbbiakban is folytatódik.

A honismeret-helytörténet kutatói számára nagy nyereség a Kristó-tanulmánykötet megjelenése, hiszen lehetővé válik sokak számára, hogy a nehezen megszerezhető kiadványok helyett összegyűjtve olvashasson módszertani szempontból is alapvető feldolgozásokat. Csak azt sajnálhatjuk, hogy a kitűnő kötet mindössze félezer példányban jelent meg. Alighanem rövidesen könyvészeti ritkasággá válik. (Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2003.)

Csorba Csaba

LÁBADI KÁROLY:

Szétszóratásban – A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998

A drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság életében (is) sorsdöntő változást hozott az 1991. május 19-én megtartott, Horvátország állami függetlenségéről szóló népszavazás, melynek következményeként június 26-án Zágrábban kikiáltották a Horvát Köztársaság függetlenségét.

1991 nyarán katonai egységek és félkatonai alakulatok, martalóc szabadcsapatok lépték át Horvátország keleti határát, és a Duna-mentén kiépített állásaikból ágyútűz alá vették a védtelen baranyai városokat és falvakat. Az akkoriban újonnan megalakult, független horvát katonaság – a gárdisták egységei – ideig-óráig ellenálltak ugyan, de a sokszoros túlerővel szemben végül is tehetetlennek bizonyultak, visszavonulásra kényszerültek. Szeptember 4-én a szerb megszálló csapatok – a csetnik szabadcsapatok és az akkor még teljes „fényében csillogó”, és teljes fegyverzetét felvonultató Jugoszláv Néphadsereg egységei – felszabadítottak vélték azt a főleg magyarok által lakott területet, amelyet soha nem tapasztalt kegyetlen vérontások révén voltaképpen akkor szálltak meg. Megszállói magatartásukra mi sem jellemzőbb, mint az a mérhetetlen anyagi pusztítás, amit az agresszió során elkövettek. Hiszen ha valaki – legyen az kormány, politikai vezetés, vagy hatalomgyakorló kör – úgy ítéli meg, hogy történelmi, etnikai vagy alkotmányban (törvényekben) lefektetett, ám mások által megsértett jogrendszerének helyreállítása érdekében mozgósítja állampolgárait, s ha a sajátjának érzett terület meg- illetve visszaszerzése a cél, akkor a tiszta emberi gondolkodás logikai rendjével merőben ellentétes a térség, a vidék lerombolásának, elpusztításának, felégetésének szándéka. A tízparancsolat egészének az üzenete, hogy az ember nem vét, nem vehet önmaga és közössége az öröklött lelki, szellemi és anyagi értékei ellen. Az, hogy a Drávaszög és Kelet-Szlavónia lakossága a hat éves háború és megszállás minden borzalmát és kegyetlenségét kénytelen volt elszenvedni, azt bizonyítja, hogy az agresszornak a rablás, a pusztítás, a kegyetlenkedés volt az egyetlen célja, melynek ideológiái alapjai távoli asztalok mellett fogalmazódtak meg; az sem lehetetlen, hogy éppen az ő lelki és indulati igényeinek figyelembe vételével.

Így történhetett meg, hogy a korábban évszázadokon át virágzó Drávaszög otthon maradt lakossága ágyúkkal és tankokkal körülzárva, sok-sok évet a szó legszorosabb értelmében gettóban volt kénytelen eltölteni. Hogy milyen körülmények között, arról a kívülállók körében csak nagyon kevesen tudtak, hiszen még a hírek sem juthattak át a légmentesen lezárt határokon. A drávaszögi és kelet-szlavóniai emberek sorsa csak addig szerepelt a címmoldalakon, amíg a fegyveres összetűzések zajlottak – 1991 augusztusától az év októberéig. Csak három hónapig számított hírek,

hogy „Eszék frontváros”, hogy „vadászfegyverekkel felfegyverzett emberek védik Kőrögyöt” Európa egyik legjobban felfegyverzett hadseregével szemben, s hogy Vukováron „megszűnt az élet”. Hogy az ezt követő több mint fél évtized során mit kellett a gettóba zárt emberek elszenvéniük, már nem érdekelte a nagyvilágot. Pedig a kínok-kínja csak ezután következett. Minderről azonban csak a történeteket elszenvézők szólhatnak valódi hitellel, akik nem egy esetben úgy érezték, a Jóisten is magukra hagyta őket. „Nem tudom, hogy vajon miért nem törődik itt velünk senki, még a magyarok sem, még véletlenül sem hozik föl Baranyát. Az itt rekedt magyarságot, ezzel senki sem törődik, senki, hogy itt mi vajon hogy élünk” – vetette papírra egy, a bánatát és keserűségét magában rejtgető idős asszony.

A bácskai születésű Lábadai Károly három évtizedes kutatói-történetírói munkássága során keletkezett csaknem húsz kötetében tett tanúbizonyságot választott szülőföldje, a Drávaszög iránti szeretetéről, rajongásáról és együttérzéséről. Száműzetésben is hű krónikása maradt a vidéknek. A szeretett otthontól távol, már Magyarországon sorra jelennek meg a Baranya múltjának rejtett értékeit és titkait feltáró könyvei, az *Oskolák a régi Drávaszögben* (1993), az *Istenek hajlékai a Drávaszögben* (1994), a *Kopács, a víz melletti falu* (1994), s talán valamennyi közül a legfontosabb, az enciklopédikus összefoglaló, a *Drávaszög abcéje* (1996), az *Istenek népei a Drávaszögben* (2000), s ugyancsak a millennium évében a *Laskó* című monográfiája. Hogy honnan az erő a hatalmas munkához? Kézenfekvő a válasz: lélekingyűző ágyúudorlásban kétségbe ejtette őt is a pusztulás réme.

Mint ahogyan kétségbe esett a várbaróci Németh Ferencné Botyka Julianna, a kopácsi Kettős Dezsőné Ferenc Jolán, a csúzai Dékány Zsuzsanna, akik naplójukban örökítették meg a megszállás hétköznapjainak kegyetlen világát. Czövek Ilona, Karakas Attila, a már említett Németh Ferencné Botyka Julianna, Pásztor Júlia, Wiener Mária és Bandel Lajos pedig a megkísértő elmúlás rémületében verse mentette át a rettenetet. Ezeket a naplót, naplószerű vallomásokat és költeményeket gyűjtötte össze *Szétszóratásban* című kötetében Lábadai Károly, a táj kiváló ismerője, aki előtt az első puszkalóvés pillanattól kezdve világos volt, mi mehet veszendőbe Baranya felégetésekor.

Könyvének alcíme – a drávaszögi magyarság sorsuldözöttsége a háborúban 1991–1998 – igyekszik ugyan felvértezni az eredeti naplók iránt érdeklődők lelkét, de az egymás után rőt szavakból, félmondatokból, az érezhetően visszafogott sóhajokból, az elfojtott zokogásból áradó fájdalom minden humánus érzéssel megoldott olvasót próbára tesz. A lezár szem befelé áradó félművében válik láthatóvá – vagy csak érezhetővé – az otthonmaradást vállaló baranyaiaikat csak egy madzaggal zárt kapu, a beállított üzemeltető veranda, vagy a beriglizett konyhaajtó védhette volna meg a fékevesztett martalócok indulatától, s legfeljebb

egy küszöbnyi önvédelem elszántágával szállhatlak volna szembe a felvonuló páncélos járművekkel. Esély a túlélésre? Ilyen helyzetben az emberhez méltó halál is jutalomnak tűnhetett. Kettős Dezsőné Ferenc Jolán az 1991–1997 között vezetett, s utóbb a „Borult, homályos idő...” címmel el látott naplójában 1992. február 15-én jegyzi le: „Tóth Sanyit meggyilkolták... Odahaza agyonkínózták, utoljára a torkába kést szúrtak és forgatták. Borzasztó szenvedés után meghalt. A gyerekeit odaállították és a feleségét mellé, amint kínozták.” S ebben a pillanatban mindegy, hogy ki tette, kinek a kezében volt a gyilkos kés; egy bizonyos, pusztító szándékú politikai akarat vezette idegen otthonokba a mindenre elszánt hordákat. Mit gombolhat magára a félelemtől vacogó lélek? Az égvilágon semmit. Talán még annál is kevesebbet. De marad az egyetlen menedék: írásban örökíteni meg az utódok számára a megpróbáltatások és a kínok széles áradását. Amikor a munkához, az ásóhoz és a kapához szokott kéz ceruzásonkot ragad, hogy az elrongyolódott füzet lapjaira, vagy a megmaradt csomagolópapír íveire rója, vessé vagy kaparja a kint, akkor a szándék értékében és átélhető mélységében semmilyen sem különbözik a goethei vagy a babitsi elhatározástól: írástudó elődeikhez hasonlóan ők is „a tudaton átszűrt valóság megörökítésére vállalkoztak”.

S közben mennyi, de mennyi a keserűség. „Napról napra azt kell látni, hogy teszik tönkre ezeket a szorgalmas falusi embereket...”, akiknek ősei évszázadokkal korábban itt teremtettek otthon, s építették azt szorgalmas munkával. Németh Ferencné Botyka Julianna „Ahogy sír az eső rájuk...” című naplója a kötetbe gyűjtött feljegyzések közül talán a legtöbbet árul el a szenvedő lélek titkairól „...még csak megmukkanni sem szabad magyarul, akiket hajtanak munkára vagy puszkával” – olvasható a zsírmécses félművében írt soraiban. Ugyanez a kiszolgáltatottság másutt a négy fal közé zárt idős asszonyban régi emlékeket idéz: „Szeretném megérni, hogy végigmehessünk az Eszék felé vezető úton, és még meglássuk a szívközhöz nőtt drága városunk.” Az 1996. december 24-én papírra vetett feljegyzésben ez áll: „Bövid este van, én itt egyedül írok a konyhában..., egyedül vagyok és a gyermekkoromra gondolkodom. Milyen is volt az a bövid este, és csak gondolatban vagyok a régi házunkkal. Anyika mindig sírt, amikor harangoztak bövid estén, mi meg vele. Most már kiment az is a divatból. Minden elmúl lassan, mi is elműnk, még az is lehet, hogy ez az utolsó Karácsonyom...” S a naplóírónak sajnos ebben is igazja lett: 1997. augusztus 30-án Németh Ferencné Botyka Julianna úgy halt meg, hogy még a mondata végére sem sikerült pontot tennie. S az idős asszony, aki maga volt az eleven fájdalom, már beérné azzal is: „csak egyszer lehetne már déli harangszót hallani, és újból a családjainkat itthon látni”. Hiszen emberemlékezet óta ez a világ rendje. Régen, „amikor este megkondult a harang, akárhol voltunk, úgy szaladtunk haza,

hogy mire befejezik a harangozást, addigra a kapun belül legyünk. Most minden megszűnik, a szétrombolt falmaradványok merednek a kéklő ég felé." Az idős asszony úgy érzi: eljött az a világ, amikor már a harangszót is elvették tőlük. Az időt is már csak így mérik: „Ez is elmúlt, hány van még vissza ebből a harangszó nélküli gyászos Vasárnapból...”

E parasztház zsírmécsessel világított konyhasztalától nem messze az ugyancsak naplóíró Dezsőné Ferenc Jolán „Borult, homályos idő...” című feljegyzéseiben a következőket vetette papírra: „A katonák kihasználták ezt a háborút, rabolnak, fosztogatnak, gyilkolnak, aki csak egyet szól. Mi lesz velünk, még vetni sem engednek, honnan lesz pénz, honnan lesz élelem.” Valamennyien az életükért küzdenek, miközben egyre mélyül alattuk a reménytelenség. Van, aki eljut a kétségbeesés peremére, és felsóhajt: Istenem! Csak addig éljek, amíg e naplót befejezem. Mert nékem megadott, hogy tanúságtévő legyek, hogy számot adjak mindazokról a borzalmakról, amelyek ránk szakadtak. Írni kell, mindent meg kell örökíteni, mert lehet, hogy virradatra a maga tárgyi valóságában minden megszűnik. Feloldódik abban a nagy csendben, amelyben elveszett a harangszó is. A verselgető Czövek Ilona 1995. január 22-én papírra vett versében a közelítő nagy csendet kísérti meg, amikor arccal feléje fordulva így szólítja a nagy elődöt: „Élsz-e még Sztárai népe, / (...) Hol vagy, egyház, teremtő prédikátor? / Küldj bátorítást a túlvilágról! / Szellemed járja át a hegyet, a völgyet, / Megrontóink akkor ránk hiába törnek. / Bizakodva nézünk az üszkös romokra, / Ha Istenben bízunk eleitől fogva.”

Nincs értelme megfogalmazni a kérdést: az Ūristen teremtette törekeny földi lény, az ember, hogyan bír ki ennyi szenvedést, ennyi nélkülözést és megpróbáltatást, hogyan küzdi le félelmeit, és hogyan hal bele minden áldott nap a reménytelenségbe. Nincs értelme, mert legalább oly mértékben megválaszolhatatlan, mint az a másik kérdés: mit bír ki az ember? Hiszen szenvedései olyan magasra emelik a lelket, amekkora teret számára a Teremtője biztosított. A Lábadi Károly által kötetbe szerkesztett háborús naplók, versek és feljegyzések azt bizonyítják: az identitás – de mondhatnánk azt is: emberi arcunk – elvesztésének veszélye háttartalanná növelheti a tűrőképességünket is. Ez azonban nem érdem, nem dicsőség, ez maga a kegyelmi állapot. (Timp Kiadó – MESZ. Budapest-Zágráb, 2004.)

Mák Ferenc

CZÉBELY LAJOS:

Visk története

Még meg sem száradt a nyomdafesték, máris „hiánycikk” lett Czébely Lajos, viski tanár, író, helytörténész, református kántor köete, ami a könyv széleskörű olvasottságát, értékét bizonyítja. A gazdagsága, szerkezete, stílusa alapján a törté-

nelmi Máramaros egyik legsikeresebb helytörténeti krónikája, amolyan hiányzó láncszem-pótló múltjából és jelenéből.

„Visk (1946-tól ukránul Viskove, 1992-től Viskovo) Kárpátalja huszti járásának magyar-ukrán-ruszin nagyközsége. A történelmi Magyarország Máramaros megyéjének az egykori öt koronaváros egyike. Husztól délkeletre az ukrán-román határ térségében, a Tisza bal partján fekszik 25 km-re Husztól és annak vasútállomásától” – kezdi Visk földrajzi leírását a szerző, majd folytatja a település mutatását a környező földek, dombok, hegyek, vizek, határok stb. ismertetésével: „Szerencsénkre – olvashatjuk – a földrajzi nevek sokat megőriztek a változás előtti állapotokról...”, s mentett át a jelenbe. Olyanokat sorol, mint a Luci-hegy (lucfenyves), Birgisz (Várhegy), Kopacin (csuklya), Síles-láz (Széles-láz), Grengyes (földhát) és mások.

Az adatgazdag „bejelentkezés” után időrendi sorrendben, külön fejezetekben tárja az érdeklődők elé a település „életrajzát” a honfoglalás előtti időktől napjainkig. „Visk területén rendszeres és alapos régészeti gyűjtést nem végeztek, de (...) a Visken talált bronzkori tárgyak tanúbizonyságai annak, hogy már több évezreddel ezelőtt is laktak emberek ezen a vidéken” – írja Czébely Lajos, majd egyre gazdagabb ismeretekkel közöl a „Visk a középkorban” című terjedelmes fejezetben, melynek bevezetőjében megtudjuk, hogy „Visket először 1270-ben nevezi meg egy oklevél templomával együtt” és már ekkor jelentős település volt. Részleteiben foglalkozik a III. András magyar király által kiadott diplomájával, melyből megismerhetjük a település XIV. századi „sorsát”, birtoкосait, valamint a be- és letelepedéseket.

Némi romantikával, szájhagyományokkal ötvözött a Várhegy (a Palánk-vár) keletkezésének, a székelyek betelepülésének története, ugyanis a viskiek a székelyeket tartják őseiknek, amire végtelenül büszkék.

A XVI. századtól Visk története szorosan összefügg Máramaros egészének sorsával és ezért a szerző részletesen ismerteti a nemes fémek bányászatát, az oláhság betelepítését, az ásvány- és gyógyvizek „feltalálását”, kiaknázását, Visk koronavárosi rangra emelését, a szászok megjelenését, a település gyarodását, a vidék arculatformáló sóbányászatát.

A Dózsa-féle felkelésről írja: „hogyan és hány viski került Dózsa táborába, nincs róla adatunk, csak annyit tudunk, hogy Visk lakói közül többen Dózsa oldalán harcoltak (...) azért Dózsa halála után Visket is lázadó városként kezelték.”

A „Hitújítás évei” című fejezetben olvassuk: „A XVI. század elejének legfontosabb eseménye a viskiek számára (...) a kornak a kereszténység elterjedése óta legnagyobb szellemi forradalmával, a reformációval való kapcsolat...” A szerző ismerteti a wittenbergi események hatását Visk és Máramaros közösségére, szóló – az első reformá-

torok: Rámásy Mátyás, Surdaster János, Huszti Lovász Tamás – tevékenységéről, és megállapítja, hogy „ (...) a reformáció legnagyobb eredménye...a művelődés terén jelentkezett, létrehozta a viski népiskolát”. Erről 1548-ban írnak először.

Az idő múlásával a történelmi források egyre bővülnek Visk – és a máskor négy koronaváros – országos történésekbe illeszkedéséről. Erről az „Egy küzdelmes félévszázad” (1657-től a szatmári békéig), valamint „Visk a XVIII. században” (Az utolsó tatárjárásig) című fejezetben számol be a krónikás. Érdekesítő események voltak a viskiek életében a II. Rákóczi György nevéhez fűződő országgyűlés, a lengyelországi hadjárat kezdete, annak áldatlan hatása a vidék lakosságára és településeire, továbbá II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, melynek tevékeny résztvevői voltak a viskiek – már 1703-ban negyven viski lakos csatlakozott a Rákócziakhoz Viski János vezérlete alatt.

A XIX. század a viski fürdő- és gyógykultúra fellendülésének korszaka. Dr. Batizi Endre, kinek munkájára hivatkozik a szerző, többek között a következőket írta: „A Fő-forrás [ez volt a legbővizűbb eredet] vízének hatása kiállja a verseny a világhírű Pyrawarth-i vízzel.” Majd „...legnevezetesebb vendége a visk-várhegyi fürdőnek a reformkor nagy alakja, Kőlcsey Ferenc volt, aki a 30-as években többször is gyógyította magát e helyen. Nyilván viski rokonsága tájékoztatta a fürdő jótékony hatásáról és náluk is szállhatott meg fürdőzése idején.”

Ezekben az években már iskolájuk van itt a be-települt ruszinoknak (is), és jelentősen gyarapodott a lakosság száma (1844-ben 1563 fő, pezsztülében van a szellemi élet, modernizálódik a gazdaság.)

Aranybetűs fejezet Visk életében az 1848-49-es szabadságharc, melynek viski hőseiről a mai napig nem feledkezett meg az utókor. A szabadságharc leverése utáni retorziók nem kerültek ki Visket sem (első sorban az iskolákat vették célba), de a kiegyezés után újra fellélegeztek a viskiek. Ezen kor történéseiről – a milleniumi ünnepekről, a gazdaság fellendüléséről, az egyházak és iskolák viszonyáról, a népességről, az építkezésekről a – „Visk a XIX. század második felében” és a „Visk a XX. század elején” című fejezetekben olvashatunk. A szerző bemutatja a gazdasági, társadalmi viszonyokat, a viski-híd építését, ír a Viski Állami Népiskoláról, az Egyletekről, a kivándorlásokról és a viskieket is érintő első világháborúról.

A románok 1919. április 18-án szállták meg Visket és októberig tartó „vendégeskedésük” napjaiban „mindent megtettek, hogy befegyezzék Magyarország kirablását”. A cseh uralom éve alatt „Visk gazdasági helyzete, a lakosság életkörülményei nem sokat javultak”, viszont jelentős politikai aktivitás volt észlelhető: különböző társadalmi, politikai szövetségek, pártok jöttek létre, ami – első sorban – a ruszinoknak kedvezett. „A ruszinok 1936-tól élénkülő autonomista mozgalma a viski

társadalmi életet is befolyásolta, hiszen a járási központnak, Husztnak igen jelentős szerepe volt a korszak politikai küzdelmeiben” – írja a szerző, miután részletesen ír a Volosin-féle mozgalomról.

1939. március 15-én Volosinék kikiáltották az „önálló és független” Kárpát-Ukrajnát. Ugyanaznap hajnalán a magyar hadsereg harmadik szárnyának alakulatai átléptek az ukrán mini-állam határán, és leküzdve Veresmart és Raksz között a Sziczgárda kisebb fegyveres ellenállását, másnap bevonultak a bábálla fővárosába, Husztra. A gárdisták utóvédharca Huszt nyugati szélén, többségében az ukrán tanáraik által megtévesztett ungvári tanítóképzős hallgatók ellen zajlott. 1939. március 16-án Visk magyar lakossága határtalan örömmel fogadta a Vas-hídon át érkező honvédeket, ami a „magyaros” gazdasági, kulturális, politikai élet reinkarnációját jelentette, a felekezeti élet megújulásával együtt. Hangsúlyozott szerepet vállalt az újjáélesztett Viski Gazdakör. Májig emlékeztetéseket a viski zene- és énekkarok, a színjátszó körök fellépései, ott voltak a viskiek Szárszón, a Veszprémi Népfőiskolán, az egész ország kulturális vérkeringésében. Visk lakosságának száma ekkor már elérte a nyolcezeret, ebből öt és félezer magyar volt.

A szovjet megszállás 1944. október 23-án vette kezdetét. A tragédia kezdetére így emlékezik Forgon Pál, református lelképásztor, a későbbi püspök: „A bal karon fehér szalaggal vártuk az eseményeket. Egyszer csak feltűnt egy katonai ruhában, a nyakában géppisztoly, derekán pedig gránátok lógtak. Partizán volt. A Kandiko utcából jött elő, majd egy másik, harmadik, negyedik (...) Elővédek voltak (...) utánuk jött a katonaság. Ez a néhány partizán odajött hozzánk és szó nélkül letépte rólunk a fehér szalagot, mondván, hogy ők nem békével jöttek, hanem harccal (...) Ezzel megkezdődött Viskben a szovjet élet...”

Hogy az milyen volt?

Olyan, mint Kárpátalja-szerte a magyarok számára: retorziók, koncepciók perek, a „malyenkij robot” (308 magyart hurcoltak a gulágokra), a vagyonek kobzások, a hitélet megcsönkítése, a papok bebörtönözése, a magyar szellemi és kulturális értékek megsemmisítése, erőszakos kollektivizáció, iskolák elsoványosítása, a magyar nyelv megbecstelenítése, a gazdaságok lezúléstése, az iparosítás „szovjet módra”. A környéken higany-bányát nyitottak, ami visszaállíthatatlan károkat okozott az erdő- és mezőgazdaságban.

1989 vége, a Szovjetunió agonizálása reményeket ébresztett: újjászületett a nemzetiségi közösségi élet, megalakult a KMKSZ viski szervezete, a Kőlcsey Társaság, újjáéledtek a hagyományörző rendezvények, egyre szorosabb kapcsolatok épültek ki az anyaországgal, erősödött a hitélet, egyéni vállalkozások kezdődtek – férfiasodni kezdett a remény.

A kötet gazdagon illusztrált korabeli dokumentumokkal, fényképekkel, térképekkel, grafikonok-

kal a szerző 132 forrást jelöl meg. Kissé „hivatalos” nyelve és a néhány sajtóhiba nem csökkenti értékét, de hasznos helytörténeti, földrajzi, néprajzi olvasmány, fontos kordokumentum.

Szöllősy Tibor

Földre írt történelem

Mi őrizheti igazán a gyorsan tovatűnő történelmet? Egy határkő a mezőben? Honvéd-fénykép a családjól otthonban? Cikmántor ébresztette bennem a kínzó erdélyi kérdést. Ebben a hajdanán gazdag faluban, amely már 1325-ben szerepelt okiratban, mint a Szalók nembeli Simon fiainak birtoka, s ahol a XVIII. században a Bethlen, a Maksai és a Henter családok is jelen voltak, 1910-ben 1090 szász élt. Ma egyetlen egy sincs. Az 1992-es népszámlálás 859 lakost mutatott ki, döntő többségükben románokat, de – meglepetésre – tíz százalék magyart is. Ide vándorolt székelyek, akik a betelepített románok mellett, elfoglalták a jellegzetesen masszív, hajdani jómódot sugalló szász házakat. De a mai cikmántoriak közül hányan tudnak valamit is Simon fiairól vagy a hajdanán nevezetes, lebontott középkori templomról?

Péterfy László nyugalmazott lelképásztor, makacs helytörténeti kutató – papi végzettsége mellett a kolozsvári egyetemen 1933-ban megszerezte a földrajz-történelem szak diplomáját is – úgy tartja, hogy a könnyen múló emlékezet helyett a történelem igazi menedéke a nyelv: a dülők elnevezése, a hagyományá érelődött szokások, amelyek az elődöket idézik. Ehhez folytonosság kell.

Nagykenden írta meg szülőfaluja, Nyárádselye monográfiáját. Szakmai alaposága elfogulatlan történészre vall. A munka közvetlen hangján akár meg is lepődhetnénk. Mikor jött el Nyárádselyéről? 1942-ben. De mintha otthon lenne most is, a szülőfalujában, első szolgálati helyén.

– Otthon is vagyok. Akárcsak Nagykenden vagy végig a Kisküküllő völgyében, amelynek a múltját kutatom.

– Képzletbeli otthonosság?

– Ugyan! Valóságos. Elég elővennem a selyei dülőnevek sorát, máris megelevenednek előttem a falu határrészei, amelyeket fiatal koromban annyiszor bejártam, amelyekhez mind-mind emlékeim kötődnek. Feltámad előttem a falu, lent, a „gödörben” Mikháza, Kendő, Nyárádmagyaros, Sóvárad, Szováta, Nyárádremete és Kösztényes között. Nem véletlenül nevezték el a falunkat Selyének, ami Orbán Balázs szerint ősi magyar tájszó, gödör értelemben. Első említések 1487-ben így írták le: Syle.

Nagykendi otthonában, Péterfy tiszteletes úrral a selyei határneveket izlelgettem. Mindenik elnevezés népi lelemény, valóság és költészet, nyelvi remeklé. Pontosít: a térképet a selyei dülökről egy ottani gazdaember, Albert Mózes készítette.

Bérce mege, Bekecsszáda, Bivalyaszító (ezen a helyen még a bivalyszekeret is taszítani kellett, úgy belesüppedtek a sárba), Borjú gyeű (eddig leghelhetek a borjak; maga a gyeű szó legalább ezer esztendő óta). Az Árpád-kori Magyarországot gyeűk vették körül, az ellenség távoltartására; a királyi kötelessége volt a fenntartásuk, az átvezető gyeűkapukat székely, besenyő és magyar őrok, lövők őrizték), Cserecsorgó, itt pompás kút volt valamikor; Csont Mihály lyuka; Csigás oldal; Farkas vése; Földe hída; Főzőkút árka; György ortovány, (vagyis irtvány); Hiderázós út vagyis: hej, de rázós; Hosszú aszolvány, egykor száranként irtották erdőt; Hősök sírja; A falu erdeje felett, 1916-os sírok, az erdélyi román betörés, rablás, gyilkolás esztendeje, amely megtépázta Selyét is. Ez a helynév magyarázatát adja a másiknak is, a Hősök sírjának; Kápolna rétje, a hiedelem szerint ide ásták el a tatárok betörésekor a falu harangját; Kicsi Mátyus vize; Kisbükk; Kendő patak mente (a szomszédos falu neve Kendő); Magyaros vápa (a vápa is gödröt jelent); Peres pataka (annak emléketője, hogy ezért a határ részért a selyeiek perre mentek a szomszédos Mikháza lakóival); Óriások árka; Ólves pataka; Rigós oldal; Sűgő pataka; Szederjes szeg; Szekercés; Tanorok dülő; Szórfú; Tálás vápa, (egy kicsiny völgy neve); Veszély mezeje (a hagyomány szerint 1241-ben ide menekült a falu népe a tatárok elől; akkor itt egy hatalmas erdőség rejtett tisztása volt).

Mennyire érzékletes, találó alcímet írt Böződi György a Székely bánja egyik fejezet élére: Földre írt múlt. Erdélyi magyaroknak a dülőnevek a történelmi viták érvényes érvei: melyik volt az első fogláló, letelepülő, a helyet megülő nép? A helységneveket le lehet fordítani, más nevet adni az új nyelven. Nyárádselye románul Silea Nirajului. Tudjuk, hogy a magyar Selye gödröt jelent, a falu találó elnevezése. A román Silea nem jelent semmit, ilyen szó nincs is a románban. A dülőneveket azonban nem lehet lefordítani, ezek azé a népe, amelyek adta és használja. Nem véletlenül adta. Veszély mezejének csak azok neveznek el határ részt, akiknek a génjeiben él az ősök riadalma a tatár betörések óta.

Nem véletlen, hogy az erdélyi magyar nyelvészet nagy tudósa, Szabó T. Attila oly nagy gondot fordított és annyi időt áldozott a helynevek, határnevek gyűjtésére és feldolgozására. És az sem, hogy a román művelődési sajtó a tudós munkásságának ezt a vonatkozását soha nem volt hajlandó tudomásul venni. A kolozsvári Tribuna, amely egy időben elég sűrűn közölt magyar vonatkozású irodalmi, tudományos anyagokat, Szabó T. Attilát is be akarta mutatni olvasóinak. Tölem kértek cikket róla. Pályájának felvázolása során, nyilván szólítottam Kolozsvár vidékén végzett helynév-kutatásairól is. Ez a hatalmas terjedelmű életmű 1932-ben egy ilyen jellegű könyvvel indult: Közép-Szamos vidéki határnevek. Következtek Szásznyíres, Gyergyó, Kalotaszeg helynevei, kolozsvári becenevek a XVI. századtól a XIX. századig. Úgy találtam, hogy a kolozsvári román olvasóknak tudniuk kell ezekről a művekről. Írásom a Tribunában nem jelent meg.

Azt se közölték velem, hogy miért nem vállalhatják.

Egy másik idevágó élményem Moldvába viszel. A hetvenes években kísértekként járta be a román köztudatot egy renegát csángó, dilettáns történész, Dumitru Martinas könyve a moldvai csángók „román eredetéről”. Halandzsázás végig, magyar nyelvtörténeti kérdésekről ír a szerző, a leg-
elemibb tudományos ismeretek nélkül. Akkoriban, egyik moldvai utazásom során, Klézsén jártam, és Demse Antal – azóta meghalt – községi tanácselnökkel a falu határára jártam. Demse Anti ott-honos biztonsággal mutatott körbe a dűlőkre: ez Dióskút, az Zaboshely, amaz Bükke.

Dióskút, Zaboshely, Bükös... Így ismeri őket a falu csángó népe, így találhatók a *hivatalos iratokban* is. Mert ez a nevük, amit az első letelepülő csángó-magyarok adtak nekik. Ezek a csángó helynevek egyszerűen érvénytelenítették számomra Dumitru Martinas egész érvelését.

Beke György

LEGEZA LÁSZLÓ:

Burgenland – a várvidék és az Őrség

A történelmi Magyarország Ausztriához került nyugati határsávjá korábban nem alkotott sem közigazgatási sem földrajzi egységet, nem is volt magyar neve. A Burgenland elnevezést az osztrákok adták. A név onnan ered, hogy etnikai alapon igényt formáltak a négy nyugat-magyarországi vármegye (Pozsony – Pressburg, Mészáros – Wieselburg, Sopron – Ódenburg, Vas – Eisenburg) németlakta részeire, amit németül „Die vier Burgenländer”-nek neveztek. Az utóbbi három vármegye nyugati részét ítélte Ausztriának az 1919-es saint germaini békeszerződés, beleértve Sopront és környékét is. A terület átadása azonban ellenállásba ütközött. 1921 őszén a Felső-Őrség megtartásának szándékával kikiáltott „Lajtabánság” rövid életű volt, de Olaszország támogatásával elértek, hogy népszavazást lehetett tartani Sopronban és a környékbeli nyolc községben. A terület lakosai 1921 december 14-én kétharmad részben Magyarország mellett döntöttek, így eldöntötte ki Sopron a „civitas fidelissima” (leghűségesebb város) elnevezést. Néhány község esetében még további viták folytak, s kölcsönös engedmények során 1922-ben további falvak kerültek vissza Magyarországhoz. Az év végére alakult ki véglegesen Ausztria legfiatalabb tartománya, a 3965 m² területű, 295 ezer fő lakosságú Burgenland. Lakosainak 75%-a német, 15%-a horvát, és 8,4 %-a volt magyar.

A magyar lakosság az Őrvidéki Felsőőrben, Alsóőrben, Őriszigeten, valamint Felső- és Középpulyán élt többségben. A terület magyar lakossága 1920 óta 24 867 főről 1981-ig mintegy hatodára, 4147 főre apadt. Igaz, a legnagyobb csökkenés még a húszas, harmincas években következett be,

a tisztviselők Magyarországra vagy a nagyobb osztrák városokba való elköltözésével. A második világháború után a vasfüggöny leereszkedése teljesen elvágtatta a magyarokat az anyaországtól, ami megkönnyítette az asszimilációt. A nyolcvanas évektől örvendetesen megnőtt a magyarságukat vállalók száma, 2001-es népszámlálás szerint 6641 fő tartozott a burgenlandi magyarok sorába. Igaz, ebből csak 4704 fő volt osztrák állampolgár, azaz óshonos burgenlandi magyar.

Burgenland magyar elnevezésére Juhász László, a terület kiváló ismerője már az 1970-es években javasolta a Várvidék név használatát, mely egyrészt megfelel a német tartományneveknek, de tartalmában is igaz, hiszen a vidék bővelkedik várakban, kastélyokban. Az Őrvidék vagy Felső-Őrség elnevezés használata csak a Pinka völgye Gyepűfűzes és Pinkafő közti szakaszára illik, Felsőőr központtal. Érdemes lenne a hazai köztudatban a szép Várvidék elnevezést meghonosítani a Felvidék, Délvidék mintájára.

Legeza László e több mint ezer éven át Magyarországhoz tartozó vidék történelmi, művészeti és népi emlékeit mutatja be reprezentatív kivitelű, kétnyelvű albumában. Várvidék mind a mai napig nem lett a magyar turisták célpontja, pedig bővelkedik látványosságokban, szépen karbantartott magyar emlékekben. A gyönyörű színes album képanyaga felidéz az egykori magyar örökséget, kastélyokat, várakat, szép templomokat, a népi építészeti emlékeit.

A történelmi országhatár nyugati vonala Szent István idejében alakult ki. Árpád-házi királyaink a határ védelmére gyepűvédő katonákat, öröket, íjászokat telepítettek a vidékre, melyről a helységnevek is tanúskodnak: Alsó- és Felsőőr, Őrisziget, Alsó- és Felsőölvő, Gyepűfűzes. A magyar lakosság pusztulása a török hódoltság korától egyre erőteljesebb. Az 1532-es török hadjárat a vidék déli és középső részét csaknem teljesen lakatlanná tette. Helyükre horvátok és németek települtek. A török elleni harcokból elsősorban a Batthyány és Nádasdy család vette ki tevékenyen részét. Batthyány Boldizsár a reformáció korának kiemelkedő egyénisége volt. Németújváron 1582-ben nyomdát létesített, vára korának egyik szellemi központja volt. A török uralom megszűnte után az Esterházy család szerepe emelhető ki. Esterházy Pál nádor, mint igazi barokk főúr a művészetek és az egyház nagylelkű támogatója volt. Ő építtette a boldogasszonyi és kismartoni templomokat, helyreállította a törökök által elpusztított lorettoi, rótfalvi templomokat, nevéhez fűződik a kismartoni kastély barokk átépítése. A zenebarát Esterházy Miklós Joseph Haydn mecénása volt. A család gazdag képgyűjteménye jelentette a későbbi Szépművészeti Múzeum anyagának alapját.

A szerző végigjárta a Várvidék falvait és városait és minden említésre méltó műemléket felkerekített, Köpcsénytől Vasodbráig, végül a magyarországi Őrség falvait, műemlékeit mutatja be. Csak néhányat említsünk meg a legfontosabb látnivalók

közül: a köpcsényi, kismartoni, lakompaki Esterházy kastély, a szenteleki, németújvári Batthyány kastély, Fraknó, Léka, Városszalónak, Borostyánkő vára, a lánzséri várom, Máriafalva gótikus temploma Boldogasszony, Loretom barokk búcsújáró templomai.

A vidéken utazva lépten-nyomon magyar emlékeket találunk. Doborjában született 1811-ben Liszt Ferenc. Szülőháza ma emlékmúzeum. A lékai plébániatemplom a Nádasdy család, Németújváron a Ferences templom a Batthyányak kriptáját őrzi. Itt látható Batthyány-Strattmann László, a szegényeket ingyen gyógyító, szentéletű orvos sírja.

A templomokban igen gyakran látni Szent István és Szent László szobrát vagy képét. Talán sehol sincs a magyar nyelvterületen ilyen sok ábrázolás szent királyainkról, mint a mai Burgenlandban. A máriafalvi templom üvegablakai magyar szenteket ábrázolnak, a mennyezeten magyar címet látni, a lékai templom egyik oltárképe Magyarország Nagyasszonyát, és Buda visszavívását ábrázolja. Felsőlővő katolikus temploma őrzi a Szent László legenda freskótöredékét, mely ábrázolás a legnyugatibb a Kárpát-hazában. Szembetűnő, hogy mennyi búcsújárhely, Mária-kegyhely van a Várvidéken. Ez talán annak is köszönhető, hogy az Esterházy családban régi és erős hagyománya volt a Szűz Mária tiszteletnek. Esterházy Pál nádor két könyvet is írt a Boldogságos Szűz hazai kegyhelyeiről.

Várvidék bővelkedik népi építészeti emlékekben is. A Fertő vidékén a nád volt fontos építőanyag, a borospincéket, pajtákat, gazdasági épületeket náddal fedték. Fertőmeggyes jellegzetességei az ún. udvarközők (Hofgassék), a párhuzamos utcákat összekötő keskeny udvarok. A fehérre meszelt, tornácok házakat piros virággal, paprikafüzzel díszítik. Az ázsiai eredetű kástukat (kástékat) a hongfoglaló magyarok hozták magukkal. A gabona vagy más termény tárolására alkalmas épület fából készült, falát sárral kenték be és lemeszelték. Nádfelelét tűz esetén el lehetett távolítani. Az Őrvidék lakóházainak fő ékessége az árkádives tornác. A legszebbek talán Alsóőrben láthatók. Itt egy csaknem kétszáz éves tornácos házban kialakították egy Helytörténeti Múzeumot is, ahová összegyűjtötték a falu magyar népi emlékeit, bútortokat, konyhai eszközöket, az egykori népviselet darabjait.

A szerző könyve végén az Alsó-Őrség, a magyarországi Őrség hagyományos népi építkezésével, kerámia művészetével és egy középkori gyöngyszemmel, a velemeri templom képeivel, freskóival búcsúzik. A templomot a közelben született Aquila János nevű festő 1378-ban freskókkal díszítette, melyek lenyűgözik a látogatót. Talán csak azt sajnálhatjuk, hogy az Őrség Szlovéniához került falvairól már nincsenek képek.

Legeza László színes felvételei és tömör, pontos leírásai magával ragadják az olvasót. A művelődéstörténeti, helytörténeti albumhoz Galambos

Iréneusz bencés aya írt előszót, aki több mint három évtizeden keresztül mint Alsóőr plébánosa – és nyugodtan mondhatjuk szellemi mindenese volt –, szolgálta a maroknyi magyarság megmaradását. Történelmi bevezetőt Török József professzor írt a könyvhöz.

Elismerés illeti a szerzőt, aki előző műveinek hagyományát folytatva, igyekszik teljes képet adni az elszakított országrész szépségeiről, történelmi emlékeiről, népi értékeiről. Az 1988-ban indult *Élő szép hagyomány* című könyvsorozat bemutatja Erdélyt, majd Kárpátalját, Bácskát és Bánságot, valamint négy kötetben a Felvidéket. A kárpátaljai kötettől kezdve Legeza László és Szacsavay Péter jegyezte a sorozatot. Az 1998-ban megjelent utolsó felvidéki kötetet már egyedül fejezte be, a szerzőtárs sajnálatos halála miatt. Bár a Burgenland album nem jelzi, de mind tematikájában, az mind kivételében a sorozat szerves részének tekinthető, így nem maradt torzóban a nagy vállalkozás.

(Mikes kiadó Budapest 2003.)

Udvarhelyi Nándor

BEKE GYÖRGY:

Makacs realizmus

Huszedik századi önismeretünk az időben és térben otthonosan mozgó, barangoló Beke György művészete nélkül fehér foltokkal volna teli. Másképp mondva: az író immár több mint hat évtizedes, enciklopédikus igényű és méretű munkássága honismeretünk felbecsülhetetlen értékű kincse.

Az életmű hallatlan gyorsaságú gazdagodását érzékelteti, hogy a pályaképet a közelmúltig áttekintő monográfia 2002-es megjelenése óta, tehát két év alatt nyolc Beke könyv jött ki a nyomdából. Ezek: a *Barangolások Erdélyben* 4. és 5. kötet – a *Barátok szülőföldjén és a Déva vára alatt* – a *Korjellemző magyar próza* sorozatban a *Csángó történet* című regény, az *Advent a kaszárnyában* című novelláskötet, a publicisztikáiból válogató *Gyulafehérvár árnyékában* és a kisebbségi utazások alcímű *Megrokkant élet* című könyv.

Gyűjtsd a termést kalangyába – mondotta egykor Szenteleky Kornél. Ilyesféle belső parancsnak engedelmeskedett Beke György, amikor *Makacs realizmus* címmel interjúiból, újság- és folyóiratcikkeiből ad válogatást.

A kétkötetes mű időben legkorábbi írása az *Új Székely Nép* 1946-os évfolyamából való Szabédi-interjú, s a legújabb a *Magyar Szemle* 2002-es és a *Nyelvünk és Kultúránk* 2003-as évfolyamában közölt tanulmány. E két határkő jelzi a gyűjteményes kötetek tágasságát, távlatait és frissességét is.

Az összegyűjtött írások terjedelme változó, a kétflekkes recenziótól a harminc oldalas tanulmányig terjed. Többségük folyóiratközlés volt, néhány közülük a pályatárs írók kötetének bevezetője, illetve utószava. Ez utóbbi típus két írása (az

egyik a csángó költő Lakatos Demeter könyvéhez kapcsolódik, a másik Duba Gyula szépirodalmi szociográfiájára reflektál) témájában – cseppben a tenger – ott vannak az író iránytűjének pólusai, az író tere, „szerelmes földrajza” Csángóföldtől Mátyásföldig, s tovább – Felsőpulyáig, Cambridge-ig, Dél-Bácskáiig –, vagyis mindazon vidékek, falvak, tájak, városok, ahol a magyar sors szépségét és nehezét hordó ember él.

Az írások első megjelenésének dátuma, a megjelenések ritkasága vagy gyakorisága a kor és a pálya összefüggéseire utaló adatsor. Mi olvasható ki ebből? A negyvenes évekbeli indulás és első közlés után a közlési dátumokban hiátus jön, az ötvenes évek az író kényszerű szilenciumának ideje volt. A közlések a hatvanas évek végén, a hetvenes években sokasodnak. Az ekkor kezdődő másfél évtizedből – a nyolcvanas évek elejéig – mintegy harminc írást tartalmaz a két könyv. A nyolcvanas évek közepe, második fele az újabb szilencium kora, ezt az időt egyetlen írás – Tiszatájban közölt esszé – képviseli. A zsilipnyitó kilencvenes évek munkásságát mintegy húsz esszé, interjú, tanulmány reprezentálja. A kötetbe válogatottakból a legtöbb írást az *Utunk*, a *Nyelvünk és Kultúránk*, *A Hét*, a *Magyar Szemle* közölte, de több írást „jegyvez” a *Hítel*, az *Igaz Szó*, a *Tekintet* és a *Tiszatáj* is.

A kötetek tematikai, műfaji sokszínűsége az írói tájékozódás és tájékozottság sok irányára, az írói eszköztár gazdagságára mutat. Ezzel a megállapítással Beke György hűséges olvasóinak, olvasótáborának nem mondunk újat, hiszen az eddigi Beke-életmű ugyanezt példázza. Mint ahogy a műfaji, tematikai gazdagságot együtt tartó kohéziós erő is ugyanaz: a nemzetfélő aggodalom, a megnevezés és rámutatás igényéből és erejéből táplálkozó, élő megörzödés.

Az író – a „Tanulmányok, interjúk, portrék” alcímű kötetekben – miközben az irodalom és a mindennapok, az eszmék és tények útjain jár és vezeti olvasóját, saját szellemi curriculum vitae-jét – életrajzát – is megírja és közreadja.

Az indítást, az indító élményeket mindenképpen. Ez a Székely Mikó Kollégium, a kollégium-mentalitás, s azok a népi írók – Móricz Zsigmond, Veres Péter és mások – akiktől az első szellemi útravalót kapta.

Mit ér a betű, ha irodalom? – kérdezi a kötetnyitó írás, s az ars poeticát a Veres Péter-i „hármasszabály”-ban, a „hármás kötelességben” találja meg. Azaz legyen a betű *tett*, legyen *művészet*, s legyen *igaz*, azaz „egyszerre forrása a szépségnek, emberségnek és a kisebbségi-nemzetiségi önismeretnek.” A Veres Péter-portrét egy 1969-es interjú és Veres Péternek a – két erdélyi olvasójához írt – leveleit feldolgozó olvasmányos és tudós esszé teszi teljessé.

Meghatározó pedagógus és író volt az ifjú Beke György életében a rövid ideig a Mikó-ban tanító és Sepsiszentgyörgyön szerkesztő, tragikus sorsú Szabédi László. A róla szóló *Szabédi-epizódok* – a vele készült 1946-os interjú kivül – öt írást adnak:

Tekintély a kollégiumban, Szabédi szerkesztő úr, Bári levelek, Rózsahullató fa, Szabédi László és a történelem. Szabédi Lászlóról írván az egykori „mikós” Beke György a kollégium tanáraitól is vall. Így: „... az érdeklődés, szeretet, aggodalom és közösségvállalás volt az a más, ami a mi kollégiumunkban a tekintélyt éllette. Tanáraink nyilván többek voltak, mint mi, mégis velünk egyek a lélek dolgaiban, a sors jegyében, a szavak varázslatában, a tettek valóságában. Éreztük, tudtuk, hogy érzik is azt, amit mondanak. Ha nem is mondhaták ki mindig mindazt, amit éreztünk. Kisebbségiek voltunk mi is, ők is.”

És Szabédi? Aki a Bolyai Egyetem megszüntetésekor tiltakozásul vonat elé vetette magát? „Kéves magyar író szenvedte meg annyira a huszadik századunk fordulatait és fondorlatait, mint az erdélyi Szabédi László. Úgy tetszik, mintha sorsa egyik véglétebből a másikba dobálta volna, pedig a maga módján a legkövetkezesebb életpályát járta be.”

Móriczsal kezdődött, vallja Beke György a Móriczról szóló első írásának címében. „A könyvek szépsége előtt vagy legalábbis azzal együtt érezhettem meg így, hogy az írás cselekvés, az írás maga az élet. Olyan cselekvés, amely fontosabb maguknál a cselekvőknél is. Móricz Zsigmond társaságában született meg bennem ez az érzés. Nem a művei, hanem ő maga sugallta. Akkor még fika voltam. Valóságos írójárás hozta el tehát hozzánk, a kollégiumba. Szinte észrevétlenül jelent meg közöttünk. Tagbaszakadt, nehéz mozgású férfi, szája busa bajusz esett, eleven szeme nem rejtejt semmilyen titkot, de mások titkait fűrészte mindégyle.”

Beke György Pantheonjában ott van „Erdélyi patriárkája, Kós Károly”, „A kisebbségi sors írója: Nyírő József”, „a második világháború után az erdélyi magyar irodalom első magyar kiülőzöttje – Bánffy Miklós, Tamási Áron, akinek fájó megállapítása, hogy „Isten velünk, mindenki ellenünk”, Molter Károly, aki „alighanem (...) a romániai magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb egyénisége” volt.

A kortársak közül a nemzedékűtárs Sütő András áll az első helyen, akiről „szólni annyi, mint sorsunkról beszélni.”

Felfedezés az 1998-ban közölt tanulmány Sombori Sándor trilógiájáról. A Magyar Szemlében közölt esszé címe: *Értelmiségi modell kisebbségben?*

A Forrás sorozatban bemutatkozó rokon lelkű és szándékú pályakezdőt köszönti a *Gálfalvi György sorsvállaló riportjai* című írás.

Irodalomtörténeti párbeszédnek tekinthetők a két könyvnek azok a fejezetei, melyekben az író esszéistákkal, kritikussal vált szót – ilyen a Kántor Lajossal, Féja Gézával, Bálint-Pataki József történésszel való beszélgetése, s az az interjú is, mely Czine Mihállyal készült 1971-ben, s elkészültekor a cenzura nem engedte megjelenni sem kötetben, sem a romániai országos terjesztésű kiadványokban. Mint Beke György visszaemlékezik: „Végül a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör vállalta a *Czine-interjú*, és közreadta 1972. február 27-i számában. Valószínűleg a cenzori hivatal sem számított erre a vidéki, egyetlen megyében terjesztett napilapra, amelyet akkor

Dali Sándor, az egyik legbátrabb irodalomszervező főszerkesztett. Dali előző lapját, az Ifjúmunkást is szellemi műhellyé tette. Igaz, hogy hamarosan kitessékelték a sajtóból.”

Irodalomtörténeti jelentőségű adalék az 1972-es *Tolmács nélkül* című antológiát megjelenése körüli emlékeket idéző *A barátság ára az őszinteség* című esszé. (Nyelvünk és Kultúránk, 2000). Az író – talán nem véletlenül – éppen 56 magyar és román íróit szólaltatott meg, hogy vallomásuk alapján vázolja a magyar és a román irodalom és írók újabb kori kapcsolatait. A könyv címlapján nagy betűkkel az 56-os (év)szám szerepel. Az emlékezés apropójaként a román szerzők által írt romániai magyar irodalomtörténetek torzításait, elhallgatásait is tollhegyére tűzi. Nagy örömmel köszönti Mikes leveleinek jó román fordításban való megjelenését, s a fordítót, Gelu Peteanut.

Beke György sok szívügye közül az egyik legismertebbről, a csángókról, s a csángókkal kapcsolatos írásokról még nem esett szó. Pedig – ahogy egy néhány éve összeállított bibliográfia tanúsítja – a csángó-ügy legnagyobb kortárs elkötelezettje, Halász Péter mellett a legtöbb publikáció Beke Györgyé.

A *Makacs realizmus* második kötetének három csángó vonatkozású írása a kötet terjedelmének mintegy negyedét bírja. Sorrendben az első a Dsida Jenő által felfedezett csángó költő, Lakatos Demeter portréja. Életrajz, interjú, hangulatkép, életkép, kulturhistória, emlékezés, nyelvi és esztétikai elemzések együttese a *Magyar költő Moldvában* c. írás, összetéveszthetetlen Beke-mű. A sokféle összetevőből harmonikus szöveg, igazi „barangoló-műfajú” írás formálódik, a szépirás és a dokumentum hamisíthatatlan bekei szintézise.

A kötet egyik legizgalmasabb – először a *Nyelvünk és Kultúránk* tavalyi, 2003-as évfolyamában közölt – esszéje: *Magyarságtudat és jövőkép – Halász Péter „bokrétába kötögetett” tanulmányait* ismerteti. Halász Péter munkásságának bemutatása előtt Beke György áttekinti a csángó-kutatás évszázadait, oly nagy neveket említve, mint Gegő Elek, Petrás Mihály, Zöld Péter, Petrás János, Domokos Pál Péter, Szabó T. Attila, Kós Károly. Halász Péter munkáiról szólva így összegezi: „*Tanulmányai nyilván a tudomány körébe tartoznak, de olvasmányosságuk, szép stílusú irodalmi művekké is teszi őket. Mind-egyiken érződik az a közvetlenség, ami a kutatót csángó adatközlőhöz kapcsolja. Halász Péter sorsközösséget vállalt a csángókkal Moldvában és a Gyimes völgyében. Harminc év alatt bejárta, nem is egyszer egész Csángóföldet, őszinte barátságokat kötött, már-már rokonságot vállalt a csángókkal.*”

Két téma Halász Péter kutatásaiból, „amelyek mindegyikünket külön-külön is érdekelnék. Egyik: a moldvai csángók magyarságtudata, másik: a csángó-magyarság várható jövője.” Az asszimilációról: „*Halász Péter helytálló megfigyelése, hogy a moldvai csángók nagy többsége – kivétel mindig akad – nem magyarnak, hanem katolikusnak tartja magát. Ez azonban, mondja Halász, nem okvetlenül magyarságuk megtaga-*

dását jelenti – néha azt is –, hanem inkább azt, hogy nem képesek meghatározni identitásukat. Nem tartják románoknak magukat, de magyaroknak sem.”

Szomorú és közismert tény, hogy az erőszakos románosítás legbiztosabb hadserege Csángóföldön a román katolikus papság, mely belülről, a lélek érzékeny pontjaira céloz. Halász Péter, a gond legjobban ismerője, sok évtizedes tapasztalatait summa mázva nem reméli az asszimiláció megállítását. Az örök optimista Beke György ezzel vitázva érveket, neveket sorol, tényeket rak a mérleg másik serpenyőjébe. S újra a recenzált műből idéz, talán egyetértve: „*A nyelvi beolvadást késleltető hatások némi erősödése azonban korántsem jelenti azt, hogy ez a folyamat visszafordítható vagy akárcsak megállítható lenne.*”

Két nemzetpolitikus, Beke György és Halász Péter felelős mérlegelésének, tünődéseinek a részesei vagyunk a két írás – az eredeti Halász, s a rá reflektáló Beke-esszé – olvasásakor. Mi hát a teendő? – teszi fel a kérdést, s prezentálja a tényeket a két író a népben, nemzetben és távlatosan gondolkodó politikusoknak címezve. Beke György Halász Péterrel polemizálva is egyetért vele: ha a szülőföldön az azonosság tudat és az anyanyelv megőrzésére nincs mód, vagy egyre kevesebb már, akkor segíteni kell, vagy legalábbis nem kell akadályozni, hogy az önmagát megőrizni akaró egyén és közösség a közös anyanyelv földjén, a megőrzött anyanyelv édesvízében találjon otthon, munkát és biztonságot. Fogyatozkozzon önmagunkon, a nagyobb közösségen is segíthetne ez. (Vajon tünődnek-e ezen, s teszik-e, amit kell, akiknek az a dolguk?) A tennivalókról való termékeny eszmecsere, ha elindulna, bizony jó lenne!

A *Magyarságtudat és jövőkép* című esszé tünődéseit a bukovinai csángókról – s újkori kálváriájuk hiteles krónikása, Tamás Menyhért verseiről – írott esszé viszi tovább.

Beke György kétkötetes portré-, interjú- és tanulmánygyűjteményének valamennyi értékét aligha lehet itt számbavenni. Az egymásnak felelő, egymással összefogódzó, kérdező és válaszoló írások – mint jól komponált zenemű tételjei – egyik a másikat erősítve, egyes motívumokat újra főlédzve és nyomatékosítva az egykori első közlés hatását tartóssá és maradandóvá teszik. Örülhet az olvasó, hogy az író vette a fáradságot, s a töredező, barnuló-sárguló újság- és folyóiratkegyelmekből „kimentette”, láthatóvá tette makacs realizmusát.

A népben, nemzetben gondolkodó író makacs realizmusánál talán csak hűsége nagyobb, hűsége ahhoz az ars poeticához, amit Veres Péter és Móricz Zsigmond iskolájában tanult. Mint mondja: „*Számomra a legnagyobb élményt a gimnáziumban Móricz látogatása jelentette. Móricz maga kérte, hogy engedjék be a kisdúkokat is a terembe, mindenkit, aki kíváncsi rá. Tele volt a tornaterem. Emlékszem egy mondatára, hogy ötvenézer éve él ezen a földön, Háromszéken ember, és tőlünk függ, hogy milyen lesz itt a következő ötvenézer esztendő.*”

(Közdok Kiadó, Budapest, 2003)

Somos Béla

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918-2003.¹

A magyar katonaezmeény, a katona, mint személyiség hazai történetünkben mindig kiemelkedő példaként szerepelt. A hagyományos megítélésben a nemzet romantikus hőse mellett, mint a korszerű hadtudományok elméleti és gyakorlati művelője, közösségekben és egyénileg nagy teljesítményekre képes személyek csoportja alatt foglalja össze társadalmunk a magyar katonát. Ennek a pozitív szemléletnek a hagyomány megőrzése, alakítása és gondozása kiemelt nemzeti feladata. IV. Károly királyi levelében, 1917-ben engedélyezte a magyar nemzeti „Hadi Múzeum és Hadi Levéltár” alapítását, amit az Osztrák-Magyar Monarchia keretéből kiszakadt ország 1918 novemberében meg is szervezett. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum mára olyan intézménnyé vált, amely szakmai elméleti és gyűjtőmunkájával nemzetközi elismertséggel és súllyal szerepel a hasonló világintézmények között. A „Múlt nélkül nincs jövő”, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918-2003 című kiadvány, amely a jubileumra jelent meg, egyszerre valószínűleg meg a múlt és jelen magas szakmai szinten történő feldolgozását. Ezen túl, célorientáltan minden munkaterületet felsorolva, forrásmegjelöléseiben követendő módon, igen jól válogatott képanyaggal tárja elénk azt a sokrétű kutató, feltáró, gyűjtő és feldolgozó munkát, amit részben Budapesten, részben az országban kialakított bemutatóhelyeken (pl. Kecel, Komárom, Szolnok) végeznek. Dicséretes az összeállítás, amely a parancsnokok, igazgatók, és vezetők neveit közli, hisz a sokszor változó és nem egyszer kritikák környezetében is részesei voltak az intézmények folyamatos működtetésének. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum különböző szervezeti formái ellenére a kötet Előszavában a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, dr. Holló József méltán írja: a kötet segít, nevel, tanít és oktat és példát ad a jövő katonáinak és tegyük hozzá, nemcsak azoknak. A jólszerkesztett, szakmailag igényes, tényszerű kritikákban reális, gondosan összeválogatott és jellemző képanyag nyomán az olvasó meggyőzően bizonyosodik meg: az intézmény fontos és felelősségteljes feladatot lát el. A Mádl Ferenc köztársasági elnök ajánlásával kezdődő feldolgozás két fő fejezetbe foglalja a sokrétű intézményi tevékenységet. Az intézmény kialakulásának bemutatása után a

¹ Szerkesztették: Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária és Szijj Jolán. A megírásában részt vettek: Andaházi Szeghy Viktor, Babucs Zoltán, Babucsné Tóth Orsolya, Bacsoni Tamás, Bán Attila, Bodor Imre, Bonhardt Attila, Cs. Kottra Györgyi, Csákváry Ferenc, Farkas Gyöngyi, Hausner Gábor, Illésfalvi Péter, Jankó Annamária, Kalavaszky Györgyi, Kedves Gyula, Kincses Katalin Mária, Korsós László, Kovács Vilmos, Kreutzer Andrea, Lugosi József, Makai Ágnes, Rácz Balázs, Ravasz István, Ságvári György, Sallai Gergely Pál, Süli Attila, Szigethy-Piros János, Szijj Jolán, Szoleczky Emese, Tóth László, Závodi Szilvia. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Petit Real Könyvkiadó. Bp. 2003.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezete és tevékenysége következik (Főigazgatóság, Hadtörténeti Intézet, Hadtörténeti Múzeum és filiáléi). A Hadtörténelmi Levéltár, a Központi Irattár és Hadisírgondozó Iroda, a Hadtörténeti Könyvtár és Térképár tevékenysége összefoglalja a tartalmak sokféleségét és tartalmuk, keletkezésük alapján megőrzésük fontosságát mutatja. A korszerű technika a múzeumi tevékenység minden részében feltehető ezzel a szakszerűségen túl a kapcsolatok kiterjedésére is utal. Dr. Holló József aktivitása, rendszerelvi szemlélete és ezzel vezetői attitűdje jól tükröződik a kötet Epilógusában. Azt írja: „Kiemelt feladatként kezeljük a nemzeti értékek közvetítését, az értékmegőrzést, kapcsolatteremtést múlt és jelen között.” Ezt a feladatot a Hadtörténeti Intézet és Múzeum jól látja el és a kötet ismeretében a jövőben továbbra is felelősen képes megvalósítani mindazt, amit a magyar hadtörténelem, a hadtudományok elmélete és tárgyi emlékei érdekében tennie kívánatos.

Krisztián Béla

BALLA BÁLINT – SZÖLLŐSY PÁL (szerk.):

Európa keresztútján

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve

A Szabadegyetem nyugat-európai magyar emigráns szervezet. Székhelye Svájcban található, de tagjai a világ számos táján élnek, így például Angliában, Németországban, vagy Svédországban is. Az egyesület hivatalosan 1972-ben, szellemileg azonban már 1969-ben megalakult. 1969-ben az olaszországi Bolzanóban rendezett Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia néhány résztvevője érezte szükségét annak, hogy a közös evangéliumi elmélyülés mellett olyan találkozók is szervezzen, melyeken – korhatár nélkül – részt vehet, együtt gondolkodhat, véleményét cserélhet bárki, aki az egyetemes magyar kultúra iránt érdeklődik, illetve azt műveli.

A szervezet első komoly rendezvénye, az 1971-es, a Katolikus Egyetemi Mozgalommal közösen szervezett ökumenikus találkozó volt a svájci Sionban. E Tanulmányi Hét végére formálódott ki az újonnan alapítandó, protestáns beállítottságú, de bárki számára nyitva álló szervezet neve: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, melynek egyesületként való hivatalos bejegyzésére 1972 májusában került sor.

A könyv első részében az elhunyt alapítókra, ősökre és társakra emlékeznek. Így, az alapítók közül például Cs. Szabó László íróra, Tóth János egyetemi tanárra, a Szabadegyetem első elnökére, Szépfalusi István lelkészre. Az ősök és társak között pedig például Bibó Istvánra, Mészöly Miklórra.

A második fejezet a Szabadegyetem néhány tagjának visszaemlékezéseit, verseket, például

Kányádi Sándor költeményét: A XC. zsoltárt, illetve köszöntéseket foglal magába. Ez utóbbiak között például Sütő András 1993-ban, Marosvásárhelyen elhangzott köszöntését, amelyet a Szabadegyetem az évi Akadémiai Napjainak megnyitása alkalmából mondott el.

A harmadik rész történeti, szellemtörténeti tanulmányokat tartalmaz, kitekintve a magyar kisebbségek helyzetére is. Itt találhatjuk többek között Lászlóffy Aladár tanulmányát „Az erdélyi kultúra Európában” címmel, vagy Gábrity Molnár Irén írását a Vajdaság migrációs mozgásairól.

A negyedik fejezet tárgyalja az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem harminchárom évének történetét, visszaemlékezések, korabeli dokumentumok segítségével. A fejezetet Borbándi Gyula: „A Szabadegyetem és a magyar történelem” című írása vezeti be és Gaál Enikőnek „Kéveköző küldetésben”, című tanulmánya zárja, melyben a szerző 6-8 dossziényi korabeli jegyzőkönyv, levelezés, körlevél, valamint interjúk alapján vállalkozott a Szabadegyetem történetének megírására. A tanulmány mellékletében találhatjuk a szervezet vezetőségi tagjainak felsorolását a kezdetektől, tehát 1969-től a kötet megjelenéséig, 2003-ig.

Az ötödik fejezet az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem testvér-szervezeteit gyűjti össze és ismerteti tevékenységüket, így szó esik például a katolikus Pax Romanáról, az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciáról, vagy a Hollandiai Mikes Kelemen Körrel.

A kötetet függelék zárja, melyben a Szabadegyetem 1971 óta minden évben megrendezett Akadémiai Napjainak, illetve Hétvégi Találkozóinak időpontjait, helyszíneit találhatjuk meg. Olvashatunk itt a rendezvények előadásainak témáiról, ezek előadóiáról és az ezt követő kerekasztal-beszélgetésekről, illetve az Akadémiai Napok ígéhirdetőiről, valamint kulturális programjairól is. A kötet végén a Szabadegyetem tagjairól, előadói dokumentumokat találhatunk, majd a könyvet a szervezet tagjairól, találkozóiáról készült fényképek zárják.

Az évenkénti együttes elmélyülés és elmélkedés heteit 1977 óta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvkiadással is kiegészíti. Az egyesület gondozásában megjelent kiadványok listája szintén megtalálható a kötet függelékében. E kiadványok közül néhányat kiragadva, megtalálhatjuk Bibó István négy kötetben összegyűjtött munkáit, melyek 1981 és 1984 között jelentek meg. Borbándi Gyulának „A magyar emigráció életrajza 1945–1985” című 1985-ben kiadott munkáját, Hamvas Bélának szintén ebben az évben megjelent „Az öt génusz” című művét, vagy Lakatos Demeter „csángú strofáinak”, verseinek 1988-as válogatását.

Az egy évvel ezelőtt megjelent, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem munkájának 33. évét összefoglaló kötet az egyesület 66. kiadványaként látott napvilágot.

Mezősi Kamilla

Hódmezővásárhely Történeti Kronológiája

Magyarország első történeti kronológiáját Kerekyártó Árpád, a pesti egyetem tanára adta ki 1875-ben. A szerző csak a politikai eseményeket és a természeti csapásokat vette számba, a gazdasági és kulturális életre nem terjedt ki a figyelme. Egy évszázadnak kellett eltelnie, hogy megjelenjen Gunst Péter átfogó Magyar történelmi kronológiája 1968-ban, majd 1981-ben Benda Kálmán Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig, négy kötetben. E meghatározó műveket országos és város-történeti kronológiák követték kis számban. Tudunk több folyamatban lévő kronológia készítéséről, de a kész művek száma változatlanul alacsony. Az okok egyike feltehetően az, hogy a kronológia forrásanyag rendkívül szerteágazó: a levéltári anyag, a statisztika és a sajtó tételes áttekintése, a történeti, szaktudományi munkák (az állattenyésztéstől a művészetekig) ismerete. Sok időt vesz igénybe és a hozam nem más mint dátumhoz szorosan kötődő esemény rövid tényzerű leírása. Arról nem is szólva, hogy a felhasznált források hibáinak kiszűrése igen nehéz (személyek, intézmények, települések nevében előforduló pontatlanságok).

A 2003-ban megjelent Hódmezővásárhely történeti kronológiája előszavában Kőszegfalvi Ferenc a következőket írja: kötetünket a helytörténeti kutatás, a honismereti mozgalom és a városzeretet igénye hívta életre. A közel kétezzer adatból kirajzolódik a város története a gazdaságtól a politikán át a kulturális életig. Az események leírása döntő többségükben tárgyszerűek. A régészeti kultúrák leírása a feltételezhető időponton túl a kronológia szempontjából szükségtelen szövegrészeket tartalmaz (ezek a részek a szakirodalomban megtalálhatók). Tanulságos a bejegyzések korszakonkénti terjedelem megoszlása: a régészet 10 oldalt, a reformkor 9 oldalt, 1867-1914 időszaka 31 oldalt, 1957-1989 közötti időszak 22 oldalt tesz ki.

A kronológia egészét tekintve megállapítható, hogy az 1992-ben 54 ezer lakosú város életének, körülményeinek, az ország rendjébe való beilleszkedésének az évszázadok tükrében megrajzolható vázát az érdeklődő helytörténész megismerheti.

Reméljük, hogy a hódmezővásárhelyiek sikeres köteté az ország minél több helységébe eljut és kedvet teremt helyi kronológiák készítésére. Benda Kálmán kronológiájának befejező sorait idézzük „Munkánkat igyekeztünk odaadó körültekintéssel végezni, mégis bizonyosak vagyunk benne, hogy számos tévedés, elírás, kisebb-nagyobb hiba maradt benne. Előfordulhat, hogy fontos adatok kimaradtak, mások, kevésbé fontosak pedig elhagyhatók.” A tudós történész ösztönözésére ösztönözze új kronológiák írását.

A kötetet összeállították: dr. Szabó Gábor, Borus Gábor, Kőszegfalvi Ferenc. Munkatárs: Fülöpné Rákos Éva. Kiadta a Bába Kiadó. 2003.

Gazdag István

Két új könyvéről¹

Béres János régimódi, a tanításon kívül sok mindennel foglalkozó, a szolgálati helyét, a falut (és környékét) megszerető, megismerő, magáénak valló, értékeit számon tartó, hagyományait ápoló-örző és azokat minél szélesebb körben megismertetni kívánó néptanító volt. Egész életében alapvetően szülőfaluja, *Bánfalva* (1950-ben Bánhorvátal egyesülve ma Bánhorváti néven szerepel) hagyományvilága foglalkoztatta. Már ez az érdeklődés kísérte el a sárospataki református tanítóképző-intézetbe, ahol a továbbtanulásra, a folytonos önművelésre, az önálló szellemi munkára, a „közjó önzetlen szolgálatára” ösztönző indítást kapott. Martonyiban kezdte pályáját, hogy aztán Borsodon folytassa és a „várostalan” Bódvamező várossá fejlesztett-fejlődő neves településén, Edelényben fejezze be. Egyik utolsó könyvében méltán írhatta alá így a nevét: *Béres János* – egykori néptanító, ny. gimnáziumi tanár, népdalgyűjtő, helytörténeti kutató.

Béres János 1938 óta közölt rövid írásokat Bánfalva és környéke történetéről, népéletéről; adott közre saját gyűjtésű népdalaiból és közölte néhány olyan karcolatát, „rajzát”, amelyekben írói eszközökkel yanarított egy-egy históriát valamelyik helyi mondából, mondatöredékből, vagy mindenféle „szóbeszédből”. Így írt erről: „Kora ifjúságom óta írogatok, publikálok. Számos írásom jelent meg ifjúsági és pedagógiai szaklapokban, helyi, megyei és országos kiadványokban. Egy könyvem jelent meg, Kiöntött a Bódva vize messzire... című népdalgyűjteményem.” Rendszeresen részt vett a *Bodgál Ferenc* által szervezett *Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázatokon* s ott több alkalommal díjazták, megdicsérték pályamunkáit, illetőleg egész munkásságát.

A legutóbbi időben *Laki-Lukács László* próbálta Béres János munkásságát áttekinteni, az arra érdemes darabokat sajtó alá rendezni és kiadni. Az első ilyen Laki-Lukács-féle kiadvány az *Izenetem* című összeállítás volt (Edelény, 2000.), amely húsz, különböző időben készült, nagyrészt helyi-mondai alapozású elbeszélését (mondjuk inkább így: históriáját) tartalmazta. A történetek mindegyike egy-egy erkölcsi tanítás, intés a jóra, közvetlen néprajzi-helytörténeti érdekek csak akkor bírnak, ha vesszük magunknak azt a fáradságot, hogy felderítsük a forrásokat, megismerjük az oly sokáig titkolt eseteket, az ezekről szóló mende-mondákat, az adatokat, a históriákat magukat, ha megtaláljuk (amíg lehet) az adatközlőket. Közvetett néprajzi-helytörténeti értékkel azonban így elbeszélés-történet formájukban is rendelkeznek. A históriákban régi általános folklórelemek számos

lokális adaptációjával találkozunk, amelyek egy-két-másikát csak innen, ezekből a történetekből tudjuk érdemlegesen kommentálni (például sok és változatos ördög-történet, a bűn és büntetés kérdésköre, kincskeresés és találás, a meggazdagodás, a gazdagság és a hatalom szülte mentalitás-változások kérdései, illetve a büntetés, a bűnhődés elmaradhatatlansága stb.). Csak példának okából említjük meg és idézzük itt Ördög Ödön kincstalálását, amit az ördög csak Esztiike lányáért enged neki elhordani. Azaz szövetséget köt az ördöggel, ami nem múlhat el büntetés nélkül. Ördög Ödön meggazdagszik, de megmarad paraszti állapotban, a falu tekintélyes, gazdag paraszta lesz. Élete azonban tele van aggodalommal, mert sehogy se akarja Esztiikét, aki közben gyönyörű nagylánnyá serdült, átadni az ördögnek. Az ördögről azt mondják a népek, hogy számtalan alakban, formában jelenik meg, kísérti az embereket és hajlja be könyörtelenül az adósságát, viszi el a jussát. Így járt el Esztiike megszerzésénél is. A gróf-úrfi képében lépne csalja, megejti a lányt, aki terhes lesz. A szülők megvannak róla győződve, hogy a tettes nem a gróf úrfi, hanem az ő képében mutatkozott ördög volt. Azonnal egy, nemcsak a faluban, hanem a környéken is jól ismert angyalcsinálóhoz folyamodnak. De inentől kezdve halljuk magát a történetet, illetve a történetbe beleszótt intést, óvást a falvakban mind gyakrabban előforduló születéskorlátozó, terhességmegszakító módszerektől, az angyalcsinálástól: „... mi az az angyalcsinálás papókám – kérdezi az erről mesélő nagyapjától a fiúcska... Az angyalcsinálás az csúnya mesteriség, amikor a kisgyereket még magzat korában megölik az anyja hasában. Az ilyen ártatlan kisgyerekek lelke a mennyországba száll, angyal lesz belőle – legalább is így hiszik, így mondják. A bábák értették ezt a mesteriséget. Nagy orsó hegyével szűrték átgyon a magzatot, vagy forró vizes fürdő után kenték ki az anyja hasából, vagy angyalgököér levét itatták meg vele, vagy ki tudja még mit csináltak. Akárhogy is csinálták, kegyetlen dolog volt, mert sokszor nemcsak a magzatot ölték meg, hanem az édesanya is belehalt a műveltebe. Sokszor suttogtak ilyesmirel az emberek, ha fiatalasszony hirtelen halt meg a faluban...” Csak a történet kikerekítése céljából írjuk ide, hogy a szerencsétlen Ördög Esztiike is így járt, bár a „műveltebe” éppen nem halt bele, de becsületét veszve, hamarosan elsenyvedt.

Sokkal többet kell mondanunk a másik, ugyancsak 2002-ben megjelent kötetéről. Ennek csak az „előnyomatát” láthatta, a könyv megjelenését már nem érte meg: Béres János Edelényben 2002. szeptember 13-án elhunyt. Ezt a könyvét is *Laki-Lukács László* gondozta. A színvonalas kiadvány nemcsak a kötet címében jelzett bánfalvi lakodalomról szól, hanem emellett a tanulmány mellett több, ugyancsak fontos, más közleményt is tartalmaz. A kötetet *Demeter Zoltán* bánhorváti polgármester-református lelkész *Lectoris Salutem!* című, de a Béres János intenciójából és nagyrészt anyagából is léte-

¹ *Izenetem*. Béres János írásai. Edelény, 2000.; Bánfalvi lakodalom a XX. század elején. Bánhorváti-Edelény, 2002.

sült *Bánhorváti Falumúzeumot* is megemlítő üdvözlő-bevezetője nyitja meg. Utána Béres rövid *Bevezetése* következik, ami nem más, mint egyfajta önéletrajz. Ezt követően olvashatjuk a szerző több részből összeállított, eléggé terjedelmes és jól illesztett tanulmányát *Bánfalva múltjából* címmel. Csak ezután következik a kötet bizonyos korlátozással, változással címadó írása: *A lakodalom vagy lagzi*. Ez a tanulmány is sok dal-énekszöveget tartalmaz; közreadja Bánfalva huszadik századi, de gyökeresen hagyományos lakodalmanak teljes vers-mondóka anyagát, gondos leírással. Ezt a tanulmányt, amit bizton nevezhetünk forrástanulmánynak is, nagyon szépen kiegészíti a kötet következő, kottákkal kísért népdal-tanulmánya: *Mit daloltak régen Bánfalván? Az itt ismertetett, illetve dallamaikkal együtt közölt dalokat nyolc csoportba sorolva adja elénk. Az első csoportban – Házasság előtti (leányt, fiút kereső) dalok – nyolc dalt közöl. A második csoportban – Tipikus lagzis dalok (esküvőre menet-jövet) – hat dalt találunk. A harmadik csoport igen gazdag – Lányok, asszonyok táncához (amikor nincs zene, mert a cigányok vacsoráznak) –, mert tíz dalt tartalmaz. A negyedik csoport se marad le – Mulatós lagzis dalok (inkább a fiatalok dalolják, a zenészek pihennek) –, mert ugyancsak tíz dalt ad közre. Az ötödik csoport – Mulatós dalok (katonadalok) – pedig tizenkét dalt mutat be. A hatodik csoport eléggé szerény – A cigányzenészek kedvenc darabjai (hevesen húzzák, ugrós, csárdást járnak rá) –, mindössze négy dalt közöl. A hetedik csoport – Mulatós dalok (főleg az idősök dalolják) – ismét gazdagabb, tizenhat dalt tárgyal. Az utolsó, a nyolcadik csoport – Tréfás dalok (egy részük aktuális lakodalmi) – négy dallal szerepel. Azaz az egész tanulmány hetven dallal, mondhatni, hogy ritka, sőt példátlan gazdagsággal dolgozik. Ezen a tanulmányon meglátszik, hogy Béres János réges-rég foglalkozik a Bódva-völgyi népdalokkal, hogy ezen példa-dalok közt is több régi gyűjtésű, ma már talán nem is ismert dallal is találkozunk. Egyúttal arról is informál, hogy Béres János néprajzi- munkásságának ez, a népdalgyűjtés a legjelentősebb része. Közli a dalok témák szerinti és a dalok kezdés szerinti mutatóját is.*

A kötetet – nagyon helyesen – egy, a szülőfaluról, Bánfalváról és közvetlen környezetéről szóló (a Béres János életében és munkásságában oly nagy szerepet játszó, különben kevésbé ismert Bánhorváti község komplex helytörténeti bibliográfia) irodalomjegyzék kíséri és egy *In memoriam* című, életrajzi adatokkal átszőtt méltatás (*Laki-Lukács László*) zárja.

A két kiadványt külön úgy is értékelhetjük, hogy szép példái a közösség előrehaladásáért munkálkodók megbecsülésének. Mindkét kötet és nem különben Béres János személye-munkássága megérdemli, hogy figyeljünk rájuk és értéküknek megfelelő módon foglalkozunk velük.

Dankó Imre

TÓTH DEZSŐ:

Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán

Dáka, a Veszprém megyei Pápától 7 kilométerre, a Pápa-Jánosháza útvonal két oldalán hosszan elnyúló kisközség. Főutcáról nyíló két-három mellékutca is csak néhány évtizede alakult ki. Lakossága alig több mint 600 fő. A hely régi település voltát néhány késő vaskori karperec bizonyítja. Egyetlen említésre méltó épületegyüttese a Bathányi-kastély. Ilyen paraméterekkel soktucatnyi magyar kisközség rendelkezik: bizonyítottan régi település, lakossága ezer alatt, van egy valamirevaló földesúri, kegyúri kastély vagy kúria, ami a második világháborút követő évtizedek során lehetett iskola, gyermekotthon, tsz-iroda vagy valami hasonló, de az is lehet, hogy „jóemberek” időközben még a tégláit is széthordták.

Mi az, ami mégis említésre méltóvá teszi Dákát? Történt, hogy 1989-ben, amikor már lehetett, megalakult a *Szülőföld Baráti Kör* nevű egyesület. Ez a civil szerveződés az 57 alapító taggal helybeliekből és elszármazottakból olyan baráti társaságot hozott létre, ami az eltelt tizenöt esztendő során folyamatosan és eredményesen működött. Ennek a folyamatos munkának az eredményeit rendszeresen közzé is tette. Dákról az évek során – a Szülőföld Baráti Kör kiadásában – 12 vékonyabb-vastagabb kiadvány jelent meg. Az egyesület alapító elnökének, dr. Tóth Dezsőnek a meghatározó tevékenysége kellett mindehhez. A legutolsó kiadvány, a Dákai füzetek 10. kötete, *Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán* címmel, emléket állít a falu egyesületeinek és bemutatja a jelent is. Emléket állít, mert az országos és a megyei kép bemutatása után a szerző a rendelkezésére álló dokumentumok alapján sorra veszi a falu különböző civil szervezeteit a XIX. század végétől kezdődően, majd részletesen tárgyalja a mai egyesületi életet.

A reformkori indulás után, a szabadságharc leverését követően, az 1850-es évek végén kezdődött országosan ez a mozgalom. Veszprém megyében, az 1870-1880-as években csaknem száz egyesület, olvasókör, társulás alakult. A dákai civil szervezetekről viszonylag kevés írásos anyag maradt fenn, de ezekből is biztonságosan rekonstruálható működésük.

A dákai Olvasókör szervezése már a XIX. század végén elkezdődött, de csak 1906-ban ért meg a helyzet arra, hogy kérvényezzék a kör indítását. Működése még ugyanebben az esztendőben megindult. A Földművelésügyi Minisztériumtól kapott 150 kötettel induló könyvtárat az évenkénti színlelőadások és farsangi bálók bevételével gyarapították. A meglévő analfabétizmus miatt a felolvasásoknak is jelentős szerepe volt. Így azután ez a kör – hasonlóan az ország számos olvasóköréhez – klubként is funkcionált. Az olvasókör könyvtálmánya az 1920-as években összeolvadt a református iskola könyvtárával és az olvasókör működése végleg megszűnt.

A helyi tűzoltó egyesület még a XIX. század végén megalakult. Részletes információ azonban csak az 1911-es *Veszprém vármegye tűzrendszere* című kiadványban olvasható róla. A tűzoltás eszközeit a falu egyemeletes Törvényházában tartották. A felszerelés gyarapításához az egyesület saját bevétellel is hozzájárult. Ilyen volt az évente tartott pünkösdi tűzoltóbál, és az úgynevezett Tűzoltó-alap. A több évtizedes fennállása során számos jelentős tűz eloltásában jeleskedtek az önkéntes dáakai tűzoltók, akik a második világháború során rendszeres tűzörséget adtak a nyári hónapokban. A világháború után még működött az egyesület, de 1998-ban a szertár lebontása után a szervezet végleg megszűnt.

A dáakai levanteegyesületet valószínűleg az 1925-ös esztendőben szervezték és működése 1945 elejéig tartott, ekkor a levante korú fiatalokat bevonultatták és a gyerekek – hasonlóan sok ezer társukhoz az országban – hosszú hónapokra, évekre idegen fogságba kerültek. Közülük többen ott is hunytak el. A helyi levanteemagazólól Tóth Dezső írt a Dáakai füzetek 5. kötetében.

Az elveszített első világháború, a Tanácsköztársaság, a Trianon utáni évek nyomorúsága Dákán is elősegítette a Dáakai Hitelzővetkezett megalakítását. A hitelzővetkezetre valós igény volt és már 1925-ben 120 tagja volt. Ugyancsak ekkor alakult meg a Dáakai Hangya Fogyasztó és Értékesítő Szövetkezet, ami aztán 1945-ben Földművelészetkezté alakult át.

A földdel dolgozó emberek szakmai műveltségének javítására szolgált az a gazdasági tanfolyamok, melyeket alkalmanként szerveztek a falusiak részére. Egy ilyen, 1927-es eseményről – amelyen megjelent gróf Batthyányi Ilona a 48-as vértanú miniszterelnök lánya, mint a falu földbirtokosa – a Pápai Hírlap is tudósított. Ez a mozgalom 1941-ben szerveződött Egyesületté és ekkor alakult meg 44 fővel a Dáakai Gazdakör.

A kulturális és gazdasági civil szerveződések mellett jelentős volt Dákán a különböző vallási, elsősorban a református egyesületek működése is. Tóth Dezső kiterjedt és alapos gyűjtőmunkájának eredményeként olvashatunk a református ének-karról és a nőegylet munkájáról. A katolikus egyházközségnek ilyen jellegű szerveződései nem voltak, de rendszeresen tartottak különböző összejöveteleket, pl. kézimunka tanfolyam, kulturális előadások stb. Mindezek a közösségeket összekovácsoló civil szervezetek, egyesületek 1946-tól megszűntek és több mint négy évtizedre eltűntek a magyar társadalomból.

Az *Egy évszázad egyesületi mozgalmi Dákán* című kötet nagyobb része az új indítású *Szülőföld Baráti Kör* másfél évtizedes működésével, eredményeivel foglalkozik. Ennek a civil egyesületnek alapító elnöke és motorja a kötet írója, a könyvtáros és helytörténeti kutató Tóth Dezső. Az 1989. április 2-iki dátumtól, az alapítás napjától kezdve kronologikus sorrendbe szedve közli a kör működésének valamennyi mozzanatát. A különböző

események között elsősége van a Batthyány-kultusznak, valamint az ehhez kapcsolódó összejöveteleknek, kirándulásoknak. Még tudományos emlékülést is szerveztek és az előadások anyagát kötetbe rendezve adták ki a *Dáakai füzetekben*. Batthyány Lajos miniszterelnök emlékművét kivégzésének 100. évfordulóján avatták fel. Az egyesület emlékoszlopot állított a két világháború dáakai áldozatainak, ezek nevét kiadványban is megörökítették. Rendszeresen megemlékeznek a falu hőseiről. Nem feledkeztek meg a faluban felállított olasz menekülttáborról sem, találkozót szerveztek az egykori menekültekkel. Az erre vonatkozó rendezett anyagot ugyancsak megjelentették. Képelapokat adnak ki Dákáról, rendszeresen baráti beszélgetésre hívják a község híres elszármazottjait az *„E tájról indultak”* előadássorozat keretében. Kiadták a falu parasztköltőjének, Kapcsándy Sándornak a verseskötetét. Évente megünneplik – a falu teljes lakosságával együtt – március 15-ét és október 23-át. A milleniumi események kapcsán emlékparkot létesítettek a faluban, megterveztek a község címerét és zászlaját, amit ünnepélyes külsőségek között avattak fel.

Az egyesület eseményeit részletes rögzítő kronológia után Tóth Dezső elnök a vezetőségi ülések napirendjét és a megtartott közgyűlések munkáját foglalja össze röviden. Ezt követi egy részletes tagnévsor a belépés időpontjával és a jelenlegi státusz megadásával. A tagok közül számosan fotót és rövid életrajzot is mellékeltek ehhez. A kötet írásos anyaga a dáakai Szülőföld Baráti Kör sajtójával, a könyvhöz kapcsolódó bibliográfiával és az elttelt 15 év munkáját megörökítő fényképanyaggal zárul.

A kötet a 48. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton első díjban részesült, hitelesítve a munka értékét. Azonban a szerzőnek helyben, Dákán, Dákáért végzett munkája ennél sokkal fontosabb. Dr. Tóth Dezső nélkül sem az egyesület, sem a *Dáakai füzetek* sorozat nem születhetett volna meg. Az elttelt 15 esztendőben szisztematikusan feltárta és megjelentette a falura vonatkozó ismereteket, létrehozott és működésben tartott egy olyan civil szerveződést, amely önmagát folyamatosan megújítva bizonyára képes lesz eredményesen működni a továbbiakban is. (Dáakai füzetek 10. Veszprém, 2004.)

Dr. Csiszár Miklós

RAJ ROZÁLIA – NAGY ISTVÁN:

Doroszlói népi textiliák

Vajdasági néprajzi gyűjtőink közül most a fenti szerzőpáros gazdagította ismereteinket Bácska-Szerbia északi régiójának már a „Gyöngyösbokréta” óta jól ismert faluja, Doroszló textilkultúrájáról írott kötetével.

A vaskos mű 2001-ben jelent meg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az „Alapít-

ványa a Magyar Népművészet Oktatására” támogatásával. Katona Imre előszavában a szűkebb régió történeti múltjával ismerteti meg az olvasót. Ő Doroszlót (Doroslovo) és Gombost (Bogojevo) a Duna mentéről, kulturálisan – zene-tánc-viselet szempontjából – egységnek tekinti, sőt Bácskerkest-Kupusinát is ide sorolja. Valójában Kupusina identitástudata, de kultúrája és viselete eltér a másiktól. Máiig palócoknak tartják magukat, akik a török után települtek. Kapcsolatot tartanak a palócsággal napjainkban is.

A bevezetőben eligazítást kapunk a szerzők szempont-rendszeréről, célkitűzéseikről, ami a mű megírásában vezérelte őket. Raj Rozália, maga is doroszlói születésű, szülőföldje iránti szeretete-tisztelete arra ösztönözte, hogy mennél teljesebb képet adjon szűkebb hazájáról. Gyűjtőtársával, Nagy Istvánnal hosszú évek munkája lát itt napvilágot! A 45 adatközlőtől kapott információkat 92, az 1900-as évekből való fekete-fehér viselet fénykép hitelesíti.

Az első fejezet a csecsemőkortól a színpadi öltözetig részletesen tárgyalja, leírja mindazt, amit a viseletről tudni kell. Az iratlan törvényektől a változás mikéntjéig, a vásárolt és házilag előállított textiliákig a különböző viseletdarabok színes fotóival a színek tájnyelvi változásaival mind a megértést szolgálja. A legkedvesebb adatközlő Tallós Matild fotójával zárul ez a fejezet, a kötet címe azonban lehetőséget ad arra, hogy nem csak a falu viseletét ismerjük meg.

A második fejezetben a tisztaszoba textiliáit mutatja be. A szobák bútorzata, elrendezése, tíz tisztaszoba részletes leírása a tulajdonosok, örökösök fotóival együtt monumentális anyag. A szobák hímzésekkel díszítettek, 90 % fehér lyukhímzés. A festett falat, a barna bútorokat polgárius jellegű patyolatossá teszi a sok fehér-hímzés. A gyönyörűen kivitelezett, ropogós, keményített, díszítményekben gazdag, parádés gyolcsok a látványt különlegessé teszik, templomi hangulatot árasztanak. A tisztaszoba nemcsak státuszszimbólum, de a fáradt asszonykezek varázslatos munkáinak szentélye is. A fejezetben nemcsak a bútorkészítő asztalosok nevével ismerkedünk meg, de azt is megtudjuk, hogy 1973-ban Bártol Rózsika kelengyéje hány darabból állt: s hogyan kellett, illet rendben tartani, gondozni.

A harmadik fejezet az alkalmazott díszítések-hímzések gyakorlati megvalósítását segíti. A négy csoportba osztott hímzésfajták java új stílus, dúcolással vagy szálszámolással készült. Az előrajzolás sem tarka, nem alkalmaz sokféle színt, nem úgy mint pl. Kalocsa. Az öltésfajták sem különlegesek. Akár felnagyított a minta, akár nem, visszafogott, nem hivalkodó, de szerénységében is dekoratívva teszik a tisztaszobák textiliáit.

Az eredeti méretű rajzok lehetővé teszik nemcsak a válogatást, de az újraalkotásra is biztos alapot adnak. Az öltésfajták leírása könnyen leolvasható róluk. A több, mint 100 oldalnyi válogatás Diósiné Polák Margit nyomódúc és kereszteszes

mintakészletéből való. Ezek kézi és gépi hímzésre alkalmasak. A kivitelezésre szánt ornamentikák a funkcióknak megfelelően variálhatók. Kis és nagy méretű textiliákra alkalmasak a sor, sarok és középminták.

Szalai Piroksa gyűjtését – 1970-1985 – úgy adják közre a szerzők, hogy a tudományos feldolgozások igényének megfelelően, s méretében is hűek az eredetihez. Végül a hajtogatott grafikák az elrendezés módjára is biztos támpontul szolgálnak.

Rajz Rozália és Nagy István példát adnak a szülőföld- és a haza szeretetéből mindenkinek, aki kézbe veszi ezt a kötetet. Egy néprajzi kis tájat, annak kulturális értékeit úgy tárják elénk, hogy nemcsak szellemiekben leszünk gazdagabbak egy kisebbségi magyar hagyománnyal, de haszonnal forgathatja művüket mindenki, aki hímezni szeret.

A fehérhímzés mindig korszerű és célszerű, hiszen könnyen mosható. Köszönjük társadalmi gyűjtőpárosunk értékes-fárasdagság munkáját.

Borbély Jolán

VASS TIBOR:

Az ózdi nyersanyaggyártás története 1906–1996.

Többször is átlapoztam Vass Tibor Ózd fénykoráról és aranykoráról szóló munkáját – amit az Ózdi Városi Művelődési Központ Lajos Árpád Honismereti Köre adott ki 2003 végén –, és minden alkalommal felfedeztem benne valami újat, ami főként korábban átsiklottam. Egy ipartörténeti, gyártörténeti munkának meggyőződésem szerint több olvasata, s több üzenete is van.

A tények, adatok, események összerendezése, rendszerezése, pontos felsorolása nagyon fontos ahhoz, hogy eligazítást adjon, s fennmaradjon az utókor számára. A történetek, folyamatok leírása szintén páratlan érték, hiszen másként csak a szakmabeliek – esetleg tankönyvekből – tudhatnák meg, hogy Ózdon miként történt a vasgyártás, milyen technológiát alkalmaztak, s hogyan fejlesztették azokat. Az egyszerű olvasó számára ezt is nyújtja Vass Tibor – jeles helytörténész, ipartörténeti kutató – könyve, s ez sem kevés. Azonban ennél sokkal jelentősebb információkat is hordoz a kötet. A vas- és acélgyártás valóban történelmi távlatba nyúló kezdetének felelevenítése kapcsán arra is rá kell döbennünk, hogy a történelmi Magyarország milyen természeti kincsekkel rendelkezett. Gömör vármegye volt a vaskohászat bölcsője, a vas mellett a kiterjedt erdősegek fáira is szükség volt, s a felvidékiek, a tótok nagyon is értékelték az olvasztókemencék fortélyait már a XVIII. század végén. A könyv azt is elénk tárja, hogy a kapitalizmus kialakulásakor milyen társaságok, egyesületek jöttek létre, hogyan változtak azok, miként váltak igazi, hitelképes vállalkozásokká, s tulajdonosaik milyen formában működtették azokat.

Ózdon, a környék barnaszénkészletét és erdeit kihalaszta, már az 1800-as évek közepén volt vasgyár. A szabadságharc bukása után a magyarországi ipar fejlődése is meglödul, s a konjunktúra fellendíti az ózdi gyárat is. A korszerű technológiákat mindig alkalmazták, így rendre megújul, fejlődik, terebélyesedik a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., ahol sok magyar embernek is munkát adtak, de a szakmai vezetés idegen, főleg németek, tótok. A vasgyártás szakmai szavaiból is láthatjuk ezt, amit szintén csokorba szedett, és közöl a szerző.

Az ózdi kohótelep 1913-ra már hatalmas, hazánkban a legnagyobb. Évi százezer tonnás a termelése. A XX. század elején is jelentős fejlesztések történtek, melyek az I. világháború miatti igényeket kielégítették. Trianon azonban súlyos helyzetet teremtett. A vasmű vasérc, magnezit, mészkőbányái, a hatalmas erdőbirtokok és a nyersvasgyártás egy része is Csehszlovákiába kerültek. A vas- és acélgyár (Ózd), a lemezgyár (Borsodnádásd), valamint a nógrádi szénbányák voltak Magyarország területén. Kokszt és nyersvas nélkül nem volt egyszerű a termelést újraindítani. Ózdnak azonban mégsem ez okozta tragédiáját, hiszen ekkor még talpra tudott állni. Újabb fejlesztéseket valósítottak meg, s a termelés ismét felfutott. A II. világháború után pedig azért nyílt új korszak, mert a „vas és acél országát” felépíteni szándékozó kormányzat mindent megadott, ami a fejlesztéshez, a termelés bővítéséhez kellett. Ózd 48 ezer lakosú várossá fejlődött, a gyárban 13-14 ezer ember is dolgozott. Azonban egy rossz döntés már 1978-ban megpecsételte az ózdiak sorsát, bár ezt akkor csak kevesen sejtették. A döntés minősége csak jóval később derült ki, akkor még nem volt ez előre látható. Vass Tibor összefoglalójában olvashatjuk, hogy az akkori kormányzat a konverteres acélgyártás bevezetése helyett, az akkor már elavultnak számító Siemens-Martin kemencék továbbhasználatát mellett döntött, rövid távú – akkor éppen a nagy beruházások miatti igény okán –

céljai érdekében. Ez később nagyon megbosszulta magát. A rendszerváltáskor pedig már szinte nem lehetett megállítani a leépülést, a teljes megsemmisülést. A szerző a leépülés, felszámolás folyamatát is részletesen leírja, történelmi dokumentumok közreadásával.

A dolgozó emberről is szól ez a kötet, hiszen a vas- és acélgyártás, a gyár története mellett a munkások életviszonyait is megismerhetjük, munkakörülményeit is nyomon követhetjük. Ez a fejezet is nagyon tanulságos, hiszen a nem ózdiak el sem tudják képzelni, milyen nehéz, sőt keserves munka volt a vasmű szinte minden területén.

Megrázó és tanulságos e kötet, ha valóban bele gondolunk a nehézségekbe. A Népszabadság épp 2004 elején írt az ózdi tragédia egy szeletéről, a pusztulásról. Egy fotón azonnal felismertem a hétesi lakótelep épületeit, melyet Vass Tibor is bemutat. A vasgyári vezetőknek épültek a hétesi völgyben az első házak 1905-ben. Ezekben volt nagy szoba, kis szoba, konyha, kamra, padlásszoba, pince, volt az épületben víz, s fűtését kályhával oldották meg. Nyári konyha, fűskamra, baromfi és sertésöl is tartozott hozzá, s egy kis konyhakert is. A munkások számára – hiszen sokan messziről jöttek ide dolgozni – is épültek szállások. Ezekben víz nem volt, de volt kút a közelben. A lakótelepen két sütőkemencét is építettek, s sütöttek is rendszeresen bennük kenyeret. Abban a korban a gyárak, a tulajdonosok így gondoskodtak alkalmazottaikról. S ez nemcsak Ózdon volt így. Ezek a százados, szebb kort megért házak ma a cigányok nyomortelepei. Tönkremenne, félig elpusztulva, lakhatatlan, emberhez méltatlan környezetben és állapotban várják a bontást, melyet az önkormányzat elhatározott.

A kötet emléket állít azoknak a vezetőknek, mérnököknek, akik 1907-től a vasgyártásban Ózdon dolgoztak, a gyárat irányították. Gazdag képanyag teszi még érdekesebbé és fontosabbá a kötetet, amely mindnyájunk tanulságul szolgál, ha kezünkbe vesszük.

Kiss Erika

